

ISSN 1561-1264 (PRINT)

ISSN 2664-5998 (ONLINE)

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

Філософія

ВИПУСК 2(50) 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 2 (50) 2022

ISSN 1561-1264 (Print)

ISSN 2664-5998 (Online)

Key title: Naukove пізнання. Metodologîa ta tehnologiâ

Abbreviated key title: Nauk. пізнання, Metodol. tehnol.

Variant title: Naukove пізнання: metodologîa ta tehnologiâ

Журнал зареєстрований
26 червня 2010 р.
Міністерством юстиції
України № 17195-5965 Р.

Журнал виходить
2 рази на рік і є фаховим
(категорія «Б»)
зі спеціальності
033. Філософія
відповідно до Наказу
МОН України
від 02.07.2020 № 886
(додаток 4).

Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 10
від 26.05.2022 р.

Друковані матеріали
виражають позицію автора,
яка не завжди поділяється
редакційною колегією.

Статті у виданні
перевірені на наявність
плагіату за допомогою
програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від
польської компанії Plagiat.pl.

Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання
на «Наукове пізнання:
методологія
та технологія».

Редакційна колегія

Головний редактор:

Борінштейн Євген Русланович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Члени редакційної колегії:

Атаманюк Зоя Миколаївна – доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Балашенко Інна Валеріївна – кандидат філософських наук, доцент, завідувачка наукового відділу, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Бліхар В'ячеслав Степанович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології, Львівський державний університет внутрішніх справ

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна – доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Златіца Плашієнкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет, Університет Каменського в Братиславі, Словаччина

Окорокова Віра Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Орленко Ірина Миколаївна – доктор філософії, завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Петінова Оксана Борисівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Романенко Сергій Степанович – кандидат філософських наук, в.о. доцента кафедри спортивних ігор, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Халапсіс Олексій Владиславович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Цибра Микола Федорович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Юшкевич Юлія Сергіївна – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет.

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ»**

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Наукове пізнання: методологія та технологія» необхідно надіслати на електронну пошту editor@nr.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком докторів та кандидатів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: – статтю прийнято до друку, – доопрацювати статтю, – автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@nr.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософія природи, світу і космосу;
2. Філософія суспільства та суспільної історії;
3. Філософія людини з її особливостями, здібностями і властивостями;
4. Філософія духовної сфери або інтелектуальних процесів.

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) x 2 см (верхнє), 3 см (ліве) x 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (–), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ** журналу.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою статті (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: *актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження*.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання*». У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970). *Slovnuk ukrainskoj movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 7.01+141+316

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2022-2-1>**Арапакі Марина Володимирівна**

викладач кафедри мовної підготовки

Одеського державного університету внутрішніх справ

вул. Успенська, 1, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0001-9437-0421

НАПРЯМИ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ»

Напрями досліджень культурної маргінальності в американській та європейській науковій традиції багато в чому були зумовлені історично. Основні ідеї та проблемні поля можна згрупувати у кілька великих блоків. Перший містить дослідження у контексті етнокультурного та соціально-психологічного аспектів. Він цікавий варіантами трактування внутрішньо особистісних відмінностей культурного маргінала у традиції американського суб'єктивістсько-психологічного номіналізму. Інший підхід у дослідженні культурної маргінальності пов'язаний із урахуванням об'єктивних соціальних умов та орієнтований саме на вивчення цих умов та соціальних причин виникнення цього соціального явища.

Розвиток концепції культурної маргінальності в європейській соціальній науці тягнє саме до другого підходу. Специфіка європейського підходу у дослідженні культурної маргінальності визначається особливостями історичного розвитку, соціально-економічного устрою та політичного розвитку європейського простору, що зумовило межі досліджень зазначеного явища. Умовно порівнюючи американський і європейський підходи, можна констатувати, що у першому випадку маргінальності постає, швидше, як безоцінне поняття, що характеризує людину, тоді як у другому – з'являється певна негативна модальність у соціально-психологічній характеристиці культурного маргінала.

Слід констатувати, що як соціальне явище культурна маргінальність є амбівалентною. Її можна інтерпретувати як феномен постійно присутній у будь-якій соціокультурній реальності, як культурну універсалію. У той самий час, культурна маргінальність містить імпульс змін соціокультурного простору. Таким чином, вона є наявною і всередині соціокультурної системи, та поза нею одночасно, оскільки здатна концентрувати у собі процеси трансформації соціокультурного поля. Вона може характеризуватись як точка біфуркації у динаміці соціокультурного буття.

З огляду на багатогранності проявів культурної маргінальності у соціальному просторі сучасного суспільства її аналіз вимагав використання низки методів. Теоретико-методологічне вивчення економічної маргінальності в контексті соціальної філософії спрямоване, насамперед, на аналіз специфічності соціокультурних умов буття, які не вписуються в домінуючу парадигму мислення і тим самим часто показують протиріччя як суспільства в цілому, так і культурної підсистеми зокрема. Навіть із цих кількох визначень випливає, наскільки складний соціально-філософський аналіз культурної маргінальності та пов'язаних із нею елементів соціального та особистісного буття.

Ключові слова: маргінал, маргінальна ситуація, соціокультурний простір, трансформаційні процеси, сучасне суспільство.

Вступ. Необхідність всебічної наукової розробки поняття «культурна маргінальність» зумовлена, з одного боку, надшвидкою соціокультурною динамікою сучасного соціокультурного простору, вимогами глобалізованого суспільства та необхідністю розробки інноваційних, ефективних стратегій у розвитку соціальних відносин у системі «людина – культура».

У науковому дискурсі культурна маргінальність як соціальне явище є окремим предметом наукової рефлексії. Розглядаючи специфіку культурної маргінальності в комплексі інших факторів соціокультурних трансформацій, що характеризують суспільний розвиток на сучасному етапі, науковці акцентують увагу на специфічності культурної маргінальності та її ролі у формуванні певного світогляду окремих соціальних груп. Вищезазначене актуалізувало необхідність виокремлення та наукового аналізу культурної маргінальності як соціального явища.

Мета та завдання. Метою даної роботи є аналіз провідних напрямів дослідження культурної маргінальності як соціального явища, яке є невід'ємною складовою соціокультурного простору сучасного суспільства.

Методи дослідження. Серед загальних методів наукового пізнання перш за все спираємося на структурно-функціональний метод, який надає змогу розглянути культурну маргінальність у якості невід'ємного елементу структури суспільства, що впливає на певні форми інтеріоризації культурних паттернів та культурних продуктів.

Діалектичний метод використано для осмислення соціального буття людини і суспільства у сукупності протиріч, який дозволяє розкрити нелінійні залежності розвитку суспільства і особливостей соціокультурного простору інформаційного суспільства.

Герменевтичний метод застосовано задля аналізу і розуміння джерел дослідження, а саме задля виокремлення концептуальної сутності теорій культурної маргінальності, які наявні у науковому дискурсі.

Також використовувався конкретно-історичний метод, який базується на розгляді соціальних процесів і явищ в їх єдності, послідовності і розвитку як атрибуту певного соціального часу та простору як у історичній ретроспективі, так і в реаліях сьогодення.

Викладення основного матеріалу. Перший напрям наукового аналізу культурної маргінальності був представлений у соціально-екологічній концепції Р.Е. Парка [20]. На етапі формування концепції культурної маргінальності американські науковці звернули увагу на те, що в маргінальній ситуації перебуває значна частина їхнього суспільства. Високий рівень міграції населення, значна кількість етнічних та релігійних меншин, питома частка іммігрантів серед інтелігенції, расова неоднорідність – ці фактори формували передумови культурної маргінальності в Сполучених Штатах Америки. Один із засновників чиказької школи Роберт Ерза Парк наголошував, перш за все, на негативному, дезорієнтуючому впливі культурної маргінальності, і концепцію маргінальної людини пов'язував ні з особистісним типом, а з соціальним процесом, вважаючи за краще дослідити це явище з точки зору суспільства, частиною якого він є. Маргінал у даному випадку обмежується лише формальною приналежністю до домінуючої культури. Можливо це породжує такі характеристики маргінальної людини, як відчуття самотності та відчуження, які визначають особливості адаптації до нового соціокультурного середовища.

Американська наукова думка в дослідженні культурної маргінальності, а передусім її позитивних та негативних рис, що впливали на суспільну динаміку, характеризується суб'єктивістсько-психологічним номіналізмом. Надалі цей напрям дослідження культурної маргінальності розвинули А. Антоновски [10], Р. Глас [15], М. Гордон [16], М. Вуд [24], Р. Херік [18] та ін. Вони зосереджували свою увагу на психосоціальному впливі на особистість двозначності статусу та ролі, що виникають при конфлікті культур. Т. Веблен зазначав, що маргінал виступає порушником інтелектуального світу, але лише за рахунок того, що він «стає інтелектуальним мандрівником, що блукає нічийною землею і шукає місця для зупинки далі і далі дорогою, вже десь за горизонтом» [22, с. 75]. У той самий час маргінальний статус потенційно є одним із чинників соціальної дезорієнтації і дезадаптації, що протягом певного часу призводить до соціальної ексклюзії [21, с. 537]. Позитивний результат культурної маргінальності – висока творча активність особистості та здатність виробляти культурні інновації. Це можна позначити як зовнішні прояви маргінальності. Відкритим залишається питання про маргінальну свідомість: чи може особистість належати до маргінальних верств, наприклад, лише за способом мислення?

Структурний підхід, який є досить поширеним у західноєвропейській науковій думці, інтерпретує культурну маргінальність як наслідок соціальних перетворень. Т. Уиттерман і Я. Краусс підняли проблему структурної маргінальності [23, с. 349], Дж. Манчіні для визначення ступеня маргінальності як стану індивіда вводить поняття сутнісної маргінальності [19, с. 190]. Культурна маргінальність є також наслідком соціально-політичних процесів, а у ряді випадків, коли суспільство досягає певного порогу, навіть причиною загострення маргінальних процесів у культурній сфері. Остаточно оформлюються ракурси дослідження маргінальності як процесу переміщення групи або індивіда з одного стану в інший, а також як особливого статичного стану соціальних груп. Цей науковий ракурс пов'язаний насамперед із тим, що у західноєвропейській науці домінує акцент на вивченні самих умов та соціальних причин формування культурної маргінальності.

Аналіз концепцій культурної маргінальності західноєвропейської та американської традиції, дозволяє виділити дві особливості у цій групі досліджень: по-перше, динамічні характеристики культурної маргінальності: вона досліджується як процес переміщення групи чи індивіда з одного соціокультурного стану до іншого; по-друге, вона акцентує неабияку увагу на соціальні групи, що знаходяться у особливому маргінальному, проміжному чи ізольованому становищі у соціальної структури.

Наступний напрям розглядає культурну маргінальність як особливу психологічну й світоглядну установку особистості. Культурна маргінальність у контексті окресленого підходу характеризує специфічність різних культурних феноменів, що розвиваються поза домінуючими в ту чи іншу епоху правил раціональності, що не вписуються в сучасну їм домінуючу парадигму мислення, а створюють своєрідну межу, якою може бути і сама людина. По-перше, це межі кожної людини, межі її тіла та свідомості, межі індивідуального буття, що відрізняється від буття інших людей; по-друге, це межі екзистенційного буття, межі існування людини, міра людського в людині. Культурна маргінальність розглядається і натомість широкого спектра соціокультурних явищ, об'єднаних у цілісність, передусім, мірою включеності в них людини. Культурна маргінальність означає певне ставлення до цінностей цієї культури. У контексті цього підходу також порушуються питання щодо простору культурної маргінальності, а також деякі етичні та естетичні її аспекти.

У контексті інтроспективного напрямку аналізуються внутрішні сторони соціального буття, наприклад психологічні характеристики носія маргінального статусу. В описі джерел соціокультурної маргінальності необхідно виявити не тільки зовнішні фактори, наприклад, різні форми організації соціуму, особливості взаємодії різних соціальних утворень всередині одного соціуму та особливості взаємодії макроструктур між собою, а й внутрішні фактори, такі як особливості свідомості, а також несвідомих імпульсів, визначальних світогляд людини. Для цього напрямку об'єктом є соціальні спільності та маргінальний простір культури конкретного суспільства. Для повноти розуміння культурної маргінальності важливо розглядати її в преломленні крізь особистість у якості носія маргінальної свідомості, оскільки бути маргіналом – це перебувати у стані перманентного культурного відчуження. Маргінал може приймати зовнішні форми, які визначають належність до певної етнічної групи, релігії чи культурі, без дійсного володіння ними. Це означає не мати більше власної системи цінностей, а тільки імітувати чужу, то результатом її буде становлення нової, відмінної від загальноприйнятої системи цінностей.

Психологічна сутність відчуження полягає в дисгармонії, що виявляє себе в екзистенційній кризі, у властивості культури породжувати переживання розриву зв'язку з іншими людьми, усталеними цінностями та способом життя. У цій характеристиці розкриваються психологічні основи культурної маргінальності: «у будь-якій культурі найбільші досягнення здійснюються зазвичай під час швидких соціальних змін, і багато великих вкладів були зроблені маргінальними людьми» [11, с. 89]. Спираючись на тезу Бека У. зауважимо, що культурна маргінальність є умовою, яка готує зміни соціокультурного поля. Проте якщо розглядати діяльнісну природу маргінальності, можна відзначити її здатність провокувати зміни, здатність підштовхувати суб'єкта до інновацій.

Один із підходів до аналізу культурної маргінальності передбачає її розгляд у контексті спроби до самоідентифікації особистості. Як вже було зазначено, маргінальність стимулює появу кризи ідентичності, та одночасно стимулює рефлексію, завдяки котрій і виконується самоідентифікація. Згідно П. Тейру де Шардену, «рефлексія – це придбана здатність свідомості зосередитися на собі і освоїти себе як об'єкт, що володіє ... Його специфічним значенням – здатність ... пізнати самого себе" [6, с. 340]. У фокусі наукового аналізу у даному випадку неординарні особистості маргінальні за своєю свідомістю. У силу своєї сутнісної маргінальності, вони не вважали себе належними до неї і, будучи за своїм внутрішнім світовідчуттям іншими, ніж основна маса суспільства, шукали і бачили інші способи існування у світі. У будь-якій культурі найбільші досягнення в різних галузях знання відбувалися, як правило, під час швидких соціальних і культурних змін, коли з'являлася значна кількість маргіналізованих людей.

Трансформаційні процеси, яким підпорядковується сучасне суспільство у глобальному масштабі, призводить до наукової рефлексії над кореляцією між розвитком «віртуального простору як структурного елементу сучасного суспільства» [9, с. 214] та проблеми буттєвого та культурного самовизначення особистості або соціальної групи в умовах сучасної соціокультурної ситуації. Таким чином, логічним є звернення до аналізу репрезентації культурної маргінальності у віртуальному просторі, а також до використання доробків цього напрямку в наукових та філософських працях, оскільки культурна маргінальність у суспільстві проявляється не тільки у просторі соціальному, а й репрезентується у просторі віртуальному. Проте культурні реалії до цього часу залишаються невизначеними в процесах трансформації культурних цінностей, які, з одного боку, піддаються інтеграції та уніфікації, а з іншого, – зберігають свою автентичність і належність до етнокультурного, економічного й політичного устрою: «Зазначимо, що масова культура є одним із маркерів, провідним механізмом глобалізації, культурної експансії могутніх держав, що утворюють маргінальний та глобалізаційний простір культурних впливів. Із зростанням масштабів маргінезу в суспільстві поглиблюються соціальні суперечності, які утворюють підґрунтя для розгортання глобальних криз» [5, с. 27]. Це актуалізує необхідність наукового аналізу культурної маргінальності в умовах глобалізації, детермінант і механізмів інтеграції культурних маргіналів в глобальний соціокультурний простір.

Глобальність формує відчуття тотальної єдності, яка пригнічує будь-які межі та стає передумовою для інтеграційних процесів у всіх сферах соціальної взаємодії: «Гарантія існування реальності може складатися лише в тому образі дій, завдяки яким певна система перекидає тимчасові диференції своїх власних операцій, і одночасно завдяки тому, що припускає щось в якості навколишнього світу» [4, с. 13]. Соціальна структура глобального суспільства виявляється більш фрагментованою і складною, сприяючи формуванню нових стратифікаційних критеріїв, наприклад, запропонованих А. Бардом і Я. Зодерквістом [1]. Ми погоджуємося із визначенням М. Епштейна стосовно того, що надзвичайна динаміка соціокультурних процесів, які наявні у соціокультурному просторі сучасного суспільства, призводить, до «травми постмодерну» [8, с. 216], викликає розширення меж хаосу, що протистоїть соціальному порядку і культурі. Як наслідок можемо констатувати кризу цілісності людського світосприйняття.

Досить оригінальну трактовку культурної маргінальності бачимо у контексті постмодерністського напрямку, у якому культурна маргінальність не є якимось побічним, другорядним явищем у житті людини та суспільства. Тобто вона є таким елементом соціокультурної системи сучасного суспільства, що має здатність стимулювати або підсилювати трансформаційні процеси, які мають неабиякий вплив як на свідомість окремих соціальних груп, так і на суспільство взагалі: «Маргінальність – це пошук абсолютного центру поза собою. Маргінез – одна з вічних тем та проблем, над якими замислювалося людство, тому вона є такою ж складною, як проблема життя, страху, смерті та безсмертя. Лише коли людина підходить до антропологічної межі, її існування стає глибоким і вона здатна діяти ефективно та творчо» [5, с. 27]. Розуміння культурної маргінальності у її цілісності може бути однією з підстав аналізу та прогнозування варіантів можливого розвитку у майбутньому, як окремих соціальних структур, і макросистем. Це дуже важливо для розуміння сутності суспільств, які знаходяться у стадії трансформації та переходу.

За визначенням Р. Барта, «життя кожного покоління за визначенням являє собою еру переходу, але наш час знаменує більш значні зміни в організації планети порівняно з тими, що відбувалися протягом, принаймні, останніх 500 років» [12, с. 202]. На тлі стрімкого розвитку суспільства більш чітко стала проявлятися дистанція між авангардом та аутсайдерами. Це негативно впливало на темпи суспільного розвитку та, більше того, утворювало підґрунтя для кризових явищ, що детермінувало необхідність проведення відповідних досліджень для пропонування шляхів розв'язання нових суспільних проблем.

В контексті постмодерністського підходу також слід виокремити спроби конструювання «пост-людської реальності» за визначенням Ф. Фукуями [14, с. 51] як одну з форм репрезентації культурної маргінальності у віртуальному просторі; ще один дуже важливий момент полягає у трансформації уявлення про кінець тілесного існування, який намагаються втілити у феномені «віртуального безсмертя», що набуває атрибуту не кінцевої людської історії, а початок історії надлюдини: «Спроби конструювання нової соціальності та альтернативної культури в умовах віртуалізації суспільства дуже актуальні як засоби особистісної самореалізації. Мережеві структури інформаційного суспільства дозволяють конструювати творчу самореалізацію індивіда та його особистий віртуальний світ» [9, с. 385].

Нові підходи, які також формуються в цей період, отримують свій розвиток у працях західноєвропейських та українських вчених. Маргінальність дозволяє людині перебувати в певному значенні поза часом і простором, вона робить її природу міфологічною, здатною вбирати в себе різноманітні компоненти всього багатообразного світу й тим самим надає їй свободу у формуванні власної самосвідомості попри стереотипи й шаблонність, що виходять з минулого й будь-якої системи: «Міф – це мова, але ця мова працює на найвищому рівні» [цит. по 3, с. 88]. Становлення самосвідомості маргінальної людини відбувається безперервно через часову змінність природи маргінальності. Маргінальність у повному значенні виступає як інструмент, завдяки якому стає можливим формування людиною своєї самосвідомості, причому принципово нової, іншої порівняно з попередньою, заданою межами часу минулого. При цьому маргінальність являє собою джерело й невичерпний резерв розвитку людини, оскільки маргінальна свідомість є для самої себе змістом, але ніколи не виступає як визначеність.

Динаміка сучасного соціокультурного простору перебуває в прямій залежності від того, якою мірою ці процеси спроможні адаптувати людину до надзвичайно мінливої соціокультурної ситуації, наскільки в них пануватимуть такі принципи справжньої маргінальності, як ризик, здорова критичність, свобода думки і слова, плюралістичність підходів, моральна відповідальність. З кінця ХХ – початку ХХІ ст. українське суспільство піддається впливу трансформаційних процесів, що тривають і в даний час та корелюють із глобальними світовими процесами. Сучасний перехідний період соціокультурних трансформацій українського суспільства характеризується зверненням до етнічної культури і національної самосвідомості одночасно з такими процесами як американізація і вестернізація, освоєнням глобалізаційного культурного простору, в т.ч. внаслідок інформатизації, віртуалізації та інших процесів, які притаманні сучасному суспільству. У процесі діяльності людини відбувається постійне виникнення нових і трансформація старих культурних форм, які формуються в умовах унікального і володіючого різним ступенем стійкості соціокультурного середовища: «Конструювання культурного сегменту віртуального простору орієнтоване на відтворення буття суспільства відповідно до особливостей цивілізаційного процесу з урахуванням культурної специфіки українського суспільства» [9, с. 374]. Культуротворчий потенціал віртуального простору зростає по мірі збільшення кількості культурних онлайн-проектів.

Результати дослідження. У сучасній науковій думці бачимо різні класифікації як маргінальних спільнот, так й тлумачення культурної маргінальності. На початку наукової розробки цього поняття домінували соціологічний та культурологічний напрям наукового аналізу культурної маргінальності, при цьому слід зазначити, що вона розглядалася переважно як феномен, а не у якості соціального явища. Згодом спостерігаємо зміну акценту на етнокультурні, соціально-філософські та навіть міфологічні вектори аналізу культурної маргінальності вже у

якості соціального явища. На сучасному етапі констатуємо домінування міждисциплінарного підходу у вивченні культурної маргінальності як невід'ємного елементу соціокультурного простору сучасного суспільства.

Динаміка суспільного розвитку багато в чому визначається ключовими подіями, що дають імпульс до подальших змін. Сучасний етап цивілізаційного розвитку створює підґрунтя для появи нових форм культурної маргінальності, оскільки характер інновацій, що виникають в суспільстві, корелюють із необхідністю приймати нове, у тому числі у культурній сфері. Неодмінно постає питання про соціальні групи або окремі особистості, які стоять біля витоків цих змін. Звертає на себе увагу те, що багато хто з них мають риси або ознаки, які виводять їх за межі певного соціокультурного середовища в граничну, маргінальну сферу.

Висновки. Аналіз наукової літератури свідчить про значну кількість публікацій та наукових досліджень, у яких містяться різні концептуальні підходи до вирішення цієї проблеми. Однак сучасна надзвичайно динамічна соціокультурна реальність, що інтенсивно формує все нові й нові умови для виникнення нетрадиційних, нестандартних соціальних процесів, що сприяють збільшення прояву форм культурної маргінальності, вимагає не просто глибшого аналізу культурної маргінальності як соціального явища, але й більшого розуміння його соціокультурного потенціалу. Слід зазначити, що саме комплексного соціально-філософського аналізу не вистачає в окресленому науковцями дослідницькому полі.

Наукові акценти у вивченні культурної маргінальності у сучасному просторі сучасного суспільства можуть бути найрізноманітніші. Перш за все, слід зазначити, що дана проблема в контексті соціально-філософського аналізу представлена досить фрагментарно, що не дає змогу комплексно описати це соціальне явище, що має цілісність за формою і змістом та багатомірність проявів.

У сучасному гуманітарному знанні стосовно культурної маргінальності як наукової проблеми домінують дві гносеологічні позиції. Перша виникла у працях представників соціологічної школи Чикаго і трактує маргінальність як специфічне культурне явище, що виникає в зоні перехрестя культурних контактів, на межах культурних світів. У контексті цієї позиції окреслене соціальне явище розглядають етнологи, культурні та соціальні антропологи, теоретики культури. Інша позиція представлена в основному в європейській соціологічній, політологічній літературі, публіцистиці і трактує культурну маргінальність як гранично широке явище, що включає соціальні групи і ролі, яким не притаманні значні статусні позиції і що знаходяться поза встановленою соціальною структурою або на нижчих її щаблях. Таким чином, вивчення культурної маргінальності передбачає міждисциплінарний характер цього дослідження, що є об'єктивним, оскільки проблеми дослідження складних та суперечливих соціальних явищ актуальні у багатьох галузях соціально-гуманітарного наукового знання.

Список використаних джерел

1. Бард А., Зодерквіст Я. (2004) Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. Спб., 252 с.
2. Вишницька Ю. (2016) Міфологічні сценарії в сучасному художньому та публіцистичному дискурсі. Монографія. К: вид-во ун-та ім. Бориса Грінченка., 618 с.
3. Кліщевська М. (2017) Вербалізація міфології маркетингового дискурсу. Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. № 7. 2017. С. 86-89.
4. Луман Н. (2009) Самоописания; пер. с нем. Б. Скуратов, К. Тимофеева. М. Логос. 320 с.
5. Мартинова С. (2006) Феномен маргінезу як чинник трансформацій сучасних форм у культуротворчому бутті : дис. ... канд. культурології : 26.00.01. К. : 191 с.
6. Тейяр де Шарден П. (2002) Феномен человека. М. Айрис-пресс, 2002. 502 с.
7. Хесле В. (1994) Кризис индивидуальной и коллективной идентичности. *Вопросы философии*. № 10. С. 112–123.
8. Эпштейн М. (1999) Информационный взрыв и травма постмодернизма. *Звезда*. № 11. С. 216–227.
9. Пальчинська М. (2016) Віртуальний простір в умовах соціокультурних трансформацій. Одеса : ВМВ. 388 с.

10. Antonovsky A. (1956) Toward a refinement of the «marginal man» concept. *Social forces*. Chapel Hill. Vol. 35. № 1, 2. P. 57–62.
11. Beck U. (1999) *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press, 184 p.
12. Burt R., Guillen M.F., Collins R., England P., Meyer M. (eds.). (2001) *The Social Capital of structural holes. New Directions in Economic Sociology*. N.Y.: Russel Sage Foundation. P. 201–246.
13. Derrida J. (1978) *Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago, 342 p.
14. Fukuyama F. (1992) *The End of History and the Last Man*. New York; Toronto: The Free Press. 418 p.
15. Glass R. (1964) *Insiders-Outsiders: The Position of Minorities in Transactions of the Fifth World Congress of Sociology*, Vol. VIII, International Sociological Association. P. 34–45
16. Gordon M.M. (1964) *Assimilation in American life: The Role of Race, Religion and National Origins*. Oxford University Press; 1st edition. 288 p.
17. Hassan I. (1987) *The postmodern turn. Essay in postmodern theory zand culture*. Ohio State University Press, 267 p.
18. Herrick R. (1977) *The paradox of marginal ity. Our sociological eve: Personal essays on soc. culture*. Port Washington (New York): Alfred, P. 67–77.
19. Mancini Billson J. (1988) *No owner of soil: The concept of marginality revisited on its sixtieth birthday. Intern. rev. of mod. sociology*. New Delhi, Vol. 18. № 2. P. 183–190.
20. Park R. E. (1943) *Education and Cultural Crisis. American Journal of Sociology*. Vol. 48. № 6. P. 728–736.
21. Silver H. (1994) *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. International Labour Review*. Vol. 133, № 5–6. P. 531–578.
22. Veblen T. (1948) *The intellectual preeminence of ieros in modem Europe. The portable Veblen*. New York: The Viking Press, 475 p.
23. Wittermans T., Krauss Y. (1964) *Structural marginality and the social worth. Sociology and social research*. Vol. 48. № 3. P. 348–360.
24. Wood M. M. (1984) *The stranger: A study in social relationship*. New York: Colambia universe Press, 1984. 298 p.

References

1. Bard A., Zoderkvist Ya. (2004) *Netokratyya. Novaya pravyashchaya élyta y zhyzn' posle kapytalyzma [Netocracy. The new ruling elite in life after capitalism]*. Spb., 252 s.
2. Vyshnyts'ka Yu. (2016) *Mifolohichni stsenariyi v suchasnomu khudozhn'omu ta publitsystychnomu dyskursi. Monohrafiya [Metaphorical scenarios in contemporary artistic and publicist discourse]*. K: vyd-vo un-ta im. Borysa Hrinchenka., 618 s.
3. Klishchevs'ka M. (2017) *Verbalizatsiya mifolohiyi marketynhovoho dyskursu [Verbalising the mythology of marketing discourse]*. *Naukovyy visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriya «Filolohichni nauky»*. Movoznavstvo. № 7. 2017. S. 86-89.
4. Luman N. (2009) *Samoopysanyya [Self-determination]; per. s nem. B. Skuratov, K. Tymofeeva. M. Lohos. 320 s.*
5. Martynova S. (2006) *Fenomen marhinezu yak chynnyk transformatsiy suchasnykh form u kul'turotvorchoomu butti [The phenomenon of marginalisation as a cause of transformation of contemporary forms in cultural being]: dys. ... kand. kul'turolohiyi : 26.00.01. K.: 191 s.*
6. Teyyar de Sharden P. (2002) *Fenomen cheloveka [Fenomenon of a human]*. M. Ayrys-press, 2002. 502 s.
7. Khesle V. (1994) *Kryzys yndyvdyual'noy y kollektivnoy ydentychnosty [The Individual Crisis in Collective Identity] // Voprosy fylosofyy. № 10. S. 112–123.*
8. Épshteyn M. (1999) *Ynformatsyonnyy vzryv y travma postmodernyzma [Information explosion and the trauma of postmodernism]*. *Zvezda. № 11. S. 216 – 227.*
9. Pal'chyns'ka M. (2016) *Virtual'nyy prostir v umovakh sotsiokul'turnykh transformatsiy [Virtual space in the context of socio-cultural transformations]*. Odesa : VMV. 388 s.
10. Antonovsky A. (1956) *Toward a refinement of the «marginal man» soncept [Toward a refinement of the «marginal man» concept]*. *Social forces*. Chapel Hill, Vol. 35. № 1, 2. P. 57–62.

11. Beck U. (1999) World Risk Society. Cambridge: Polity Press, 184 r
12. Burt R., Guillen M.F., Collins R., England P., Meyer M. (eds.). (2001) The Social Capital of structural holes. New Directions in Economic Sociology. – N.Y.: Russel Sage Foundation, P. 201–246.
13. Derrida J. (1978) Writing and Difference. Chicago: University of Chicago, 342 p.
14. Fukuyama F. (1992) The End of History and the Last Man. New York; Toronto: The Free Press. 418 p.
15. Glass R. (1964) Insiders-Outsiders: The Position of Minorities in Transactions of the Fifth World Congress of Sociology, Vol. VIII, International Sociological Association. P. 34–45.
16. Gordon M.M. (1964) Assimilation in American life: The Role of Race, Religion and National Origins. Oxford University Press; 1st edition. 288 r.
17. Hassan I. (1987) The postmodern turn. Essay in postmodern theory zand culture. Ohio State University Press, 267 p.
18. Herrick R. (1977) The paradox of marginal ity. Our sociological eve: Personal essays on soc. culture. Port Washington (New York): Alfred, P. 67–77.
19. Mancini Billson J. (1988) No owner of soil: The concept of marginality revisited on its sixtieth birthday. Intern, rev. of mod. sociology. New Delhi, Vol. 18. №2. P. 183–190.
20. Park R. E. (1943) Education and Cultural Crisis. American Journal of Sociology. Vol. 48. № 6. P. 728–736.
21. Silver H. (1994) Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. International Labour Review. Vol. 133, № 5-6. P. 531–578.
22. Veblen T. (1948) The intellectual preeminence of ieros in modem Europe. The portable Veblen. New York: The Viking Press, 475 p.
23. Wittermans T., Krauss Y. (1964) Structural marginality and the social worth. Sociology and social research. Vol. 48. № 3. P. 348–360.
24. Wood M. M. (1984) The stranger: A study in social relationship. New York: Colambia universe Press, 1984. 298 p.

Arapaki Maryna Volodymyrivna

Teacher at the Department of Language Training

Odessa State University of Internal Affairs

1, Uspenskaya str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9437-0421

DIRECTIONS FOR SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "CULTURAL MARGINALITY" SUMMARY

The directions of research on cultural marginality in the American and European academic traditions have mainly been predetermined historically. The main ideas and problem fields can be grouped into several major blocks. The first one contains studies in the context of ethno cultural and socio-psychological aspects. It is interesting in its interpretations of intrapersonal characteristics of the cultural marginal person in the tradition of American subjectivist-psychological nominalism. The other approach to the study of cultural marginality is concerned with objective social conditions and focuses specifically on studying these conditions and the social causes of this social phenomenon. The development of the concept of cultural marginality in European social science tends towards the second approach. The specifics of the European approach to studying cultural marginality are determined by the specifics of historical development, the socio-economic structure and the political development of the European space, which has determined the limits of research into the phenomenon in question. By conventionally comparing the American and European approaches, it can be stated that in the first case, marginality is presented, rather, as an unrated concept that characterizes a person, while in the second, some negative modality appears in the social and psychological characteristics of the cultural marginal.

It should be stated that, as a social phenomenon, cultural marginality is ambivalent. It can be seen as a phenomenon permanently presented in any socio-cultural reality, as a cultural universal. At the

same time, cultural marginality contains an impulse for changes in the socio-cultural space. Thus, it is both inside and outside the socio-cultural system, as it is capable of concentrating the processes of transformation of the socio-cultural field within itself. It can be characterized as a bifurcation point in the dynamics of sociocultural beings.

Due to the multifaceted manifestations of cultural marginality in the social space of modern society, its analysis required the use of a number of methods. Theoretical and methodological study of economic marginality in the context of social philosophy is primarily aimed at analysing the specificity of socio-cultural conditions of being, which do not fit into the dominant paradigm of thinking and, thus, often reveal contradictions in both society in general and the cultural subsystem in particular. Even these few definitions show how complex the socio-philosophical analysis of cultural marginality and related elements of social and personal being is.

Key words: *marginal, marginal situation, socio-cultural space, transformation processes, modern society.*

УДК 111.11(477)(045)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2022-2-2>

Ніколаєва Іванна Борисівна,
аспірантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності,
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0494-4709

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

У статті розглянуто особливості дослідження теоретико-методологічних засад становлення українського екзистенціалізму. Розкрито певну спорідненість мотивів роздумів західно-європейських філософів-екзистенціалістів з роздумами українських письменників-сучасників, зокрема таких як абсурдність буття, нудотливість і бридкість існування, відчуження і загуленість людини у світі.

На підставі проведеного дослідження зроблено висновок про наявність екзистенціалізму в українській філософській літературі ХХ ст. на зразок світового. Показано, що українська екзистенційна традиція (сягаючи своїми витокami «філософії серця», зародження якої відбувається в рамках культури бароко) цілком вписується в контекст екзистенційного європейського мислення, є одним із елементів екзистенційної традиції європейської культури. Проаналізовано екзистенціальне поняття смерті та основні принципи екзистенціалізму. Розкриває проблеми, пов'язані з філософією буття людини, її свободи і відповідальності. Справжня сутність людини розкривається в свободі, яка в найбільшій мірі показує відношення її до всіх процесів, що відбуваються в світі. Зібрано найбільш популярні ідейні джерела загалом, також як проявляється «екзистенція» в житті людини.

Виявлено, що українська екзистенційно-персоналістична традиція (сягаючи своїми витокami «філософії серця», зародження якої відбувається в рамках культури бароко) цілком вписується в контекст екзистенційного європейського мислення, є одним із елементів екзистенційної традиції європейської культури.

З'ясовано, що домінування екзистенційного характеру української філософської думки в часі її інтенсивного та плідного розвитку (XVIII – перша половина ХХ ст.) зумовлено особливостями національної ментальності.

Екзистенційне філософування, представлене в українській літературі ХІХ – першій половині ХХ ст. є важливим аспектом вітчизняного філософування, що має свої особливості і становить новий простір для дослідницької уваги.

Ключові слова: філософія, екзистенційна філософія, екзистенціалізм, український екзистенціалізм, існування, буття, сенс буття.

Постановка проблеми. Однією з проблем дослідження вітчизняної філософської думки є дослідження теоретико-методологічних засад становлення українського екзистенціалізму.

Актуальність дослідження. Українська екзистенційно-філософська думка, репрезентована у творах ХХ ст., є яскравим вираженням української ментальності, дослідження якої є важливим для розуміння місця та ролі української думки у європейському мисленні. Особливого значення подібний аналіз набуває нині, коли Україна прямує до Європи й шукає шляхи входження у русло загальноєвропейського розвитку.

Мета дослідження – дослідити теоретико-методологічні засади становлення українського екзистенціалізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері екзистенційної філософії відображені у працях українських дослідників Є. Андроса, І. Бичка, А. Дахнія, А. Дондюка, С. Кримського, В. Ляха, К. Райди, М. Пазенка, Л. Ситниченко, О. Соболя, В. Табачковського, Г. Шалашенко і ін.

Дослідження особливостей літературного екзистенціалізму здійснили Т. Денисова, Є. Косак, Н. Михайловська, С. Павличко, В. Пахаренко, Ж. Ящук. Дослідженню літературного українського екзистенціалізму присвятили свої праці Р. Багрій, Ю. Безхутрий, І. Василичина, О. Галета, А. Горнятко-Шумилович, В. Мельник, Л. Назаревич, С. Павличко, О. Пахльовська, Л. Тарнашинська, Г. Токмань та ін. Автори аргументовано доводять факт існування літературного екзистенціалізму в Україні, виокремлюють знакові постаті та явища, дають їм оцінку.

Треба звернути увагу на те, що українські дослідники також доволі активно розбудовують цю тему. Так, Артюх В. О. (2014) у дослідженні «Філософія історії екзистенціалізму та її українські аналоги» поряд з представлення типових рис екзистенціальної філософії, автор намагається вибудувати паралелі між цією течією та ідеями діячів української філософії культури. Василичин І. (2003) у дослідженні «Віртуальний світ українського екзистенціалізму» наголошує на єдності літературного та філософського екзистенціалізму. Титар О.В. (2017) у свою чергу, обґрунтовує те, що основні теоретичні концепції В. Підмогильного презентують український варіант екзистенціалізму. Малишівська І. В. (2009) розглядає проблему національної своєрідності українського екзистенціалізму на європейському тлі криз призму аналізу творчої спадщини письменників-екзистенціалістів.

Новизна дослідження полягає у розкритті певної спорідненості мотивів роздумів західно-європейських філософів-екзистенціалістів з роздумами українських письменників-сучасників, зокрема такі як абсурдність буття, нудотливість і бридкість існування, відчуження і загубленість людини у світі. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок про наявність екзистенціалізму в українській філософській літературі ХХ ст. на зразок світового.

Методологічне значення. В силу недостатнього дослідження у вітчизняній дослідницькій літературі теоретико-методологічних засад українського екзистенціалізму є необхідність у порівняльному аналізі підходів західноєвропейських філософів-екзистенціалістів і українських екзистенціалістів до осягнення проблем людського існування.

Викладення основного матеріалу. В основі екзистенціалізму, або філософії існування, лежить проблема буття людини, її внутрішнього світу та особистісної кризи, у якій вона опиняється. Сутнісна проблематичність екзистенції як можливості полягає в невизначеності та необхідності вибору як постійного включення питання, ризику, пошуку, вирішення, що сприяє виявленню буття людини як можливості створювати відносини з буттям.

Квінтесенцією екзистенціалізму є роздуми над проблемою пошуків сенсу буття. Життя несе в собі багато екзистенційних ситуацій туги, болю, відчаю, поневірянь. Люди страждають однаково, проте різним є ставлення до «типових» межових станів душі і тіла і шляхів виходу з кризи. В таких умовах знаходження сенсу індивідуального буття стає духовною поживою, головним завданням, без виконання якого немає життя.

Екзистенціалізм активує фундаментальні зміни в сприйманні людиною свого буття та себе в бутті. Екзистенційні сенси індивідуального вільного та неповторного самоздійснення у напружених пошуках та протистояннях есенціального втілення через переживання страху, розпачу, турботи, розчарування, тривоги тощо закладені в роботах С. К'єркегора, М. Гайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, А. Камю, Р. Марселя та ін. Екзистенціалізм як філософський напрям виник у 20-х роках ХХ ст. й досяг свого розвитку у середині ХХ ст. Він був реакцією на раціоналізм доби Просвітництва і німецької класичної філософії, а також на позитивістську філософію кінця ХІХ – початку ХХ ст. Екзистенціалісти відкидають раціоналістсько-просвітницьку філософію, що зводить волю до пізнання необхідності. На їхню думку, головним у житті окремого індивіда є не абстрактні ідеї, а конкретні проблеми існування в умовах післявоєнних років. Для того щоб знайти сили боротися, потрібно розібратися зі своїм внутрішнім світом, оцінити свої можливості і здібності [7].

В екзистенційній філософії, на відміну від класичних підходів до раціонального осягнення сутності та узагальнених джерел узгодженої соціальної взаємодії, зміщується ракурс аналізу онтологічних і феноменологічних підстав довіри до модусів індивідуального переживання, рефлексивного відображення, внутрішнього духовного досвіду, акцентуючи трагічність, драматизм екзистенції і кризовість доби системної деперсоналізації, ціннісного вакууму, до-

мінування фальші, загальної роз'єднаності, утрати смислів. Суб'єктивність та індивідуалізм становлять серцевину екзистенціалізму, завданням якого є не приховати кризу людини, а навпаки – збагнути її.

Екзистенційні концепції виражені не лише у працях власне філософів, але й у письменників. Це пояснюється тим, що дегуманізація особистості, спричинена антагоністичними явищами першої половини ХХ століття, порушила апріорно ціннісне значення буття. Крах екзистенції набув абсолютних значень, вийшовши за межі вивчення самої філософії, він став явищем міждисциплінарним і перейшов у поле дослідження культурології, етики, психології, а особливо літературознавства. Реалізуючи себе в літературі, у монастирській філософії існування утверджував певну структуру людської долі і смисл особистісного життя індивіда [9, с. 26].

Саме тому у творах багатьох письменників простежуються ідеї, споріднені з філософією екзистенціалізму. Зокрема у творах українських письменників початку ХХ століття В. Підмогильного, Є. Плужника, М. Хвильового простежуються традиції екзистенційного філософування, притаманного українському літературному простору кінця ХІХ століття. Романи представників МУРу (Мистецький Український Рух), котрий об'єднав на території Німеччини письменників-емігрантів, що прагнули відродити вільний голос української літератури, В. Домонтовича та Ю. Косача підтверджують активну зацікавленість письменників-емігрантів філософією екзистенціалізму. У 1960-х роках в Радянській Україні спостерігається відкрите зацікавлення екзистенціалізмом поетів М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка, І. Світличного, В. Стуса та ін., прозаїків Є. Гуцала, В. Дрозда, Г. Тютюнника, В. Шевчука, Ю. Щербака та ін., критиків і публіцистів І. Дзюби, Л. Лук'яненка, Є. Сверстюка та ін. Їм, як і європейським письменникам-екзистенціалістам, було притаманне чітке усвідомлення марності ілюзій, відмова від яких асоціювалась зі свободою та вільним вибором [11, с. 162].

З методологічної точки зору, при дослідженні екзистенціалізму необхідно розрізняти поняття екзистенційного мислення, екзистенційної мудрості, екзистенціалізму, екзистенційного філософування. Зокрема, під екзистенційним філософуванням ми пропонуємо розуміти творчий аналіз філософських проблем буття людини в «межових» життєвих ситуаціях, який відтворює трагічний стан особи, суспільної групи або суспільства загалом і болісно шукає джерела «виходу» з проблеми. З огляду на це, треба зазначити, що екзистенційне філософування ХVІІІ – ХІХ ст. в Україні, як і в Європі виступає передумовою екзистенціалізму ХХ ст. Воно властиве творчості найвидатніших українських мислителів: Г. Сковороди, П. Куліша, П. Юркевича, М. Гоголя, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки [6].

Можна вирізнити існування двох головних витоків розвитку екзистенційного типу філософування в Україні Святого Письма і національної ментальності. При цьому саме українська ментальність стає тим сприятливим ґрунтом, на якому розвинувся екзистенційно-кордоцентричний тип філософування в Україні. Він шукає сенс життя в ірраціональному і знаходить у пізнанні волі Божої, етичній та естетичній досконалості створеного Ним світу. Географічне пограниччя (впродовж своєї історії Україна нерідко ставала «битим шляхом» зі Сходу на Захід і з Заходу на Схід) істотно впливало на формування національного психологічного типу, для якого інтерес до «межових» станів, до екзистенційних ситуацій виростав із своєрідності історичного буття народу [2, с. 169].

З естетичного погляду, екзистенційне сприйняття і відображення картини світу – це осмислення, переживання буянства краси і вічності життя. З етичного погляду акцент в українському екзистенційному філософуванні – на «позитивних» екзистенціалах: вірі в Божу благодать, любов, щастя, вірність, покору, чуттєвість, властиві українському народові; проте існує усвідомлення неможливості оминати негативні, трагедійні екзистенціали, які щиро постачає «цей світ»: страждання, тугу, біль, злидні, жах, безсилля, – наслідки гріховності людини. Тому не дивно, що українська екзистенційно-персоналістична традиція (сягаючи своїми витокami «філософії серця», зародження якої відбувається в рамках культури бароко) цілком вписується в контекст екзистенційного європейського мислення, є одним із елементів екзистенційної традиції європейської культури.

Таким чином, з теоретико-методологічної точки зору важливо відмітити, що у ХХ столітті теоретична екзистенційна проблематика людського буття стає вузловою темою філософії. Дослідження М. Гайдегера, Ж.П. Сартра, Р.-М. Рільке та ін. філософів і поетів набули широкого резонансу в масиві сучасної філософської та культурної думки і тим самим отримали величезний вплив на весь спектр соціальних процесів розвитку культури та цивілізації. Разом із тим, такі екзистенціали людського буття як самотність, смерть і страх «з'являються» як предмети, що представляють науковий інтерес. Глибока культурна, світоглядна, ціннісна криза, що спіткала цивілізацію, оголила фундаментальні основи людського буття, які приховувалися під тектонічними культурними породами. Через це мислителі, які звернули увагу на «буття» життя екзистенціалів, запропонували концептуальні варіанти філософської комбінації значень місця та екзистенціалів у сучасній людині. У полі зору екзистенційної думки розглядається, перш за все, людина, що перебуває перед лицем буття і вічності.

Саме у цьому контексті виявляється екзистенціальна єдність філософії і мистецтва. Підставу для цього ми вбачаємо в тому, що інтенціональність самої екзистенції проявляється у темпоральному й процесуальному. Екзистенція є принципово неструктурованою, маючи при цьому внутрішню потребу у власній топологізації, не центрованою, але «напруженою» внутрішнім устремлінням до центру самості (або до можливих центрів), інтенціонованою на межі як місці-топосі, де й відбувається розуміння самотності, смерті та страху.

Тим часом, феноменологічна топика містить «координатну сітку», що дозволяє упорядкувати процедури розуміння душевного простору від кордону до кордону, від центру (центрів) до країв. Екзистенціали представлені в авторів екзистенційних творів як способи людського існування, як сили, що конституують людину, як сенсоутворюючі підстави буття людини, як форми можливого прояву онтичної реальності для людського буття.

Підставами екзистенціалів виступають: початкова невизначеність, антиномічність, іманентна потенційність, перманентна провокаційність випробування цілісності, символізація випадкового, не-структурованість, не-ієрархічність.

У вітчизняній філософії було висловлено думку про спорідненість екзистенціалізму й української культури, що, на думку Ади і Ігоря Бичко пояснюється передовсім особливостями української ментальності [1]. Праця цих філософів «Феномен української інтелігенції (спроба екзистенціального дослідження)» (1997) може слугувати теоретичним підґрунтям для екзистенціального тлумачення української культури, зокрема української поезії, оскільки в ній міститься аргументація вибору методології дослідження, стверджується значення екзистенціальної філософії для будь-яких студій, пов'язаних з людиною («людською тематикою» і «нелюдською» природою, виробництвом, біологічною основою організму»). У зв'язку з цим Ада і Ігор Бичко зазначають: «Особливо ефективним має бути застосування екзистенціальної методології для пізнання України, українства, української історії та культури в силу близької «дотичності» цієї методології до змісту українського світоглядно-філософського менталітету <...>» [3, с. 28].

Наталія Михайловська в докторській дисертації з історії філософії «Екзистенційний характер української філософської думки як відображення специфіки національної ментальності» (1998) стверджує: «Існує «український екзистенціалізм» як філософська течія ХХ ст.». Авторка доводить свою думку шляхом вивчення забороненої та маловідомої за радянських часів спадщини українських поетів і прозаїків [13, с. 27].

У своїй монографії «Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першої половини ХХ ст.» (1998) Н. Михайловська пропонує наступне визначення екзистенційного філософування: «Під екзистенційним філософуванням пропонуємо розуміти творчий аналіз філософських проблем буття людини в межових життєвих ситуаціях, який відтворює трагічний стан особи, суспільної групи або суспільства загалом і болісно шукає шляхи виходу з проблеми» [8, с. 13].

Н. Михайловська стверджує природність екзистенціалізму для української культури (вона вказує на ментальні корені, літературну традицію, історичні умови розвитку нації), а також окреслює лінії екзистенціального філософування в національній художній літературі.

Ганна Токмань дійшла подібного ж висновку про природність екзистенціалізму для української культури. Зокрема, говорячи про систему поетичного філософування Є. Плучника, вона стверджує, що її «стрижнем є екзистенціальне сприймання світу. Екзистенціалізм прийшов у поетову лірику не з філософських трактатів, а з джерел української ментальності, національної культурної традиції, як поетів опір дійсності, що перекреслювала людину в її особистісній унікальності» [11, с. 8].

Петро Іванишин у монографії «Національний спосіб розуміння в поезії Т.Шевченка, Є. Маланюка, Л.Костенко» (2008), сформував теоретичні засади прочитання національного сенсу екзистенціалів у літературі, запропонував власні смислові інтерпретації екзистенціалів у текстах митців слова, окреслив національно-екзистенціальний тип тезаурусу в їхній поезії [7].

Ніна Анісімова розглянула екзистенціалізм як складник пізньо-модерністського поетичного дискурсу, виклавши причини існування цього складника:

1) «Роздуми західноєвропейських мислителів про кризу традиційного гуманізму, складний та суперечливий характер спілкування індивіда з навколишнім світом, його відчуженість та самотність змусили <...> переглянути погляди на дійсність і місце людини в ній»;

2) «Активне звертання поетів до філософії екзистенціалізму пояснюється тим, що її ідеї виявилися найбільш суголосними світоглядом перехідного покоління 80-х, яке в умовах остаточного краху імперії переживало кризовий стан тотальної «межової ситуації» <...>» [1, с. 408].

О. Пахльовська провела оригінальне дослідження українського шістдесятництва, встановивши його відносини з філософською працею А. Камю «Бунтівна людина». Авторка пропонує історіософське прочитання філософського тексту, ніби продовжуючи у часі й просторі екзистенціальну думку західноєвропейських мислителів. Наприклад, вона пише: «Власне, збулося пророцтво Ніцше, який напередодні своєї смерті в пороговому 1900 році проголосив мораль «вампіризм» і попередив: «Поняття політики цілковито розчиниться в духовній війні <...>: будуть війни, яких ще ніколи не було на землі». Напророкований Ніцше Діоніс, який протиставив себе Розп'ятому, продовжував п'яніти від людської крові. Камю, який побачив свій Париж під п'ятою цього п'яного Діоніса, розумів: цього не можна зупинити. Цього не можна виправити. І навіть якщо ця Чума колись і відступить, то мікроб чуми ніколи не вмирає». Залишається шлях самотнього бунту, відтак і «абсурдного». Але саме з цього «абсурду» народиться новий сенс історії» [13, с. 68]. О. Пахльовська визначає провідну ідею праці А. Камю «Бунтівна людина» і бачить у ній філософську основу українського шістдесятництва. Вона пише: «Кредо Камю – «Я бунтую, отже я існую», – це екзистенціалістська основа філософії шістдесятництва» [15, с. 71]. Літературознавець побачила «згоду» в діалозі власного розуміння квінтесенцій – теорії Камю, з одного боку, і культурно-історичного явища шістдесятництва, з другого.

Самотність, як один із феноменів екзистенціалізму взагалі й українського екзистенціалізму зокрема, постає як екзистенціал, що концентрує сенсожиттєву проблематику в єдиному топосі – в «точці» Я, оточеного особистісними кордонами, що містить як умову свого прояву дистанціювання особистості – вільне (усамітнення) або вимушене (ізоляція), закріплення й утвердження автономності особи. Цей екзистенціал передбачає (і дозволяє) в реєстрі інтимного (інтенційованого на самого себе) переживання, внутрішнього стану організувати сенсоутримуючу само-даність і провести ідентифікацію з «автентичним» Я.

В аспекті феноменологічної топіки відбувається самоідентифікація Я з смисловим центром, що вириває інтенціальні впорядковуючі потоки, до зовнішнього (нав'язаного) ототожнення Я з якимось «порожнім місцем», топосом неґації, в якому Я втрачає смислоутворюючі життєві характеристики, ціннісні орієнтації. Онтологічне значення і необхідність самотності як екзистенціалу людського буття набувається у «розрахунку» феноменологічної топіки від неприйнятних явищ і предметів повсякденності, й у фокусуванні уваги на речах, явищах, процесах, що набувають у ситуації самотності конкретно-онтологічно значущий і – головне – особистісно-творчий сенс.

Самотність є способом виявлення сутнісних характеристик Я, самості. У творчих діяннях самотність необхідна як етап відцентрового руху, як засіб самопізнання, спосіб душевної та духовної конденсації сил, етап постійної самооцінки вчинків та інтенцій, безперервного цін-

нісного пошуку, балансування на межі «переміни долі». Самотність у межах феноменологічної топіки постає як проблема існування-розгортання Я. Самотність Я – фундаментальний глибинний екзистенціал – проявляється через внутрішню установку на виявлення центру (центризм).

Античний космоцентризм передбачає гармонізуючу аналогію «Я і Ти» (поняття дружби). Середньовічний теоцентризм зумовив утвердження екзистенційної відповідності «Я і Бог», точніше («Бог і я»). Антропоцентризм Відродження обґрунтував зв'язок «Я-сам і Я-мої твори» і, як варіант, -- «Я як «порожній простір». Новий час привніс інші співвідношення – «Я як центр» («Я» і внутрішнє «Не-Я»). Пост-класична філософія (в особі Ф. Ніцше, С. К'єркегора) висунула парадоксальні варіанти – «Я і багато інших «Я», «моїх» двійників.

Сучасна філософія (у постмодерністських проявах) схильна констатувати відсутність Я («смерть Я», принципова відсутність Я як «стягуючого» центру). Думка про «смерть Я» викликає в людини відчуття самотності та страху [15].

В руслі основних тенденцій європейського екзистенціалізму українську екзистенціальну думку також цікавить специфіка внутрішніх онтологічних зв'язків між самотністю, смертю та страхом. Осмислення смерті може відбуватися тільки на самоті, і перебування на самоті неминує породжує думки про смерть. Страх виступає конституюючим фактором самотності, страх смерті лежить у підґрунті розуміння власної людської кінцевості.

Підґрунтя смерті як екзистенціалу знаходиться всередині сутнісного буттєвого конфлікту – між усвідомленням неминучості смерті та бажанням продовження життя. Осягнення, осмислення, помислення смерті як екзистенціала є надзвичайно складною, й, по суті, парадоксальною філософською задачею. На це звернув увагу ще Платон, який помітив (в «Апології Сократа»), що в смерті, власне, пізнавати нічого, але, разом із тим і визнаючи (у «Федоні»), що заняття філософів -- «роздум про смерть». Згідно з Платоном, Сократ назвав філософію «дбайливою смертю», адже справжні філософи завжди розмірковують про смерть для вирощування в собі мудрості [2].

Необхідність екзистенційного розуміння смерті обґрунтовується М.Гайдеггером, який пише про безвихідь людини перед лицем смерті «постійно і по суті», а не тільки тоді, коли приходить час помирати. Резюмуючи його позицію, можна так узагальнити ці думки: смерть у найширшому сенсі є феноменом життя. Смерть це щось іще не готове, це швидше перед стояння [5]. Смерть є можливістю буття, яку присутність (Dasein) щоразу має здійснити. Смерть, наскільки вона є, по суті завжди моя. Смерть є кінець перебування в бутті даного існуючого до кінця. Повсякденне буття-до-смерті схильне ухилятися від своєї смерті, від достовірності смерті (від можливості відбутися кожної миті). С.К'єркегор визначив життя як «можливість можливості», а М. Гайдеггер назвав смерть «неможливістю подальшої можливості» [4].

Таким чином, можна зробити висновки, що представники екзистенціалізму зосередили увагу на питаннях провини та відповідальності, рішення та вибору, ставлення людини до смерті тощо, а проблеми науки, релігії, моралі, мистецтва цікавили їх настільки, наскільки стосувалися названих питань. Відповідно, екзистенціалізм здебільшого розкриває проблеми, пов'язані з антропологічними вимірами філософування: людина як унікальна істота, філософія її буття, гуманізм, історія західноєвропейської цивілізації, свобода та відповідальність, смерть як найпотаємніша суть людського існування, час як характеристика людського буття.

Розглядаючи головні принципи екзистенціалізму, можна зробити висновки, що саму людину екзистенціалісти розглядають не ззовні, а зсередини, тобто приділяють увагу її духовному світові. На противагу класичним філософам, які пояснювали людське існування за допомогою законів природи, об'єктивного світу, екзистенціалісти підкреслюють, що не може людина формуватися лише на основі тілесних чи психологічних процесів. Для екзистенціалізму питання існування світу і природи без людини є мало цікавим, а їхня єдність є беззаперечною. Тільки людина надає світу суті і значення, створюючи саму себе в ньому. Людина тоді приречена на свободу, коли в кожний момент свого життя вибирає себе. Чільне місце в розумінні людиною самої себе належить кризовим ситуаціям, адже саме в такі моменти найбільшою мірою розкривається справжня сутність людини і не тільки для світу, але й для самої себе.

Центральні питання екзистенціалізму – це питання існування людини, сенс її життя і долі у світі – надзвичайно співзвучні кожному, хто замислюється над своїм буттям.

Українська екзистенційно-персоналістична традиція (сягаючи своїми витокami «філософії серця», зародження якої відбувається в рамках культури бароко) цілком вписується в контекст екзистенційного європейського мислення, є одним із елементів екзистенційної традиції європейської культури.

Домінування екзистенційного характеру української філософської думки в часі її інтенсивного та плідного розвитку (XVIII – перша половина XX ст.) зумовлено особливостями національної ментальності.

Екзистенційне філософування, представлене в українській літературі XIX – першої половини XX ст. є важливим аспектом вітчизняного філософування, що має свої особливості і становить новий простір для дослідницької уваги.

Список використаних джерел

1. Анісімова Н. На зламі культурних епох: поезія покоління 80-х років XX століття у системі пізнього українського модернізму. Бердянськ, 2012. 529 с.
2. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії. Київ : Либідь. 2001. 408 с.
3. Головка Б.А. Проблема людини в екзистенціалізмі. Філософська антропологія. Київ : Наукова думка, 1997. С. 70–139.
4. Даренська В. П. Куліш як фундатор українського екзистенціалізму. *Філософська думка : науково-теоретичний журнал*. 2010. № 4. С. 103-114.
5. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. Київ, 2008. 392 с.
6. Квіт С. М. Основи герменевтики : навч. посібн. К. : ВД «КМ Академія», 2003.
7. Крупницький Б. Основні проблеми історії України. Мюнхен [Б. в.], 1955. 221 с.
8. Лях В., Лях Р. Свобода в контексті визначення людського існування: «онтологічна» структура чи форма реалізації. *Свобода: сучасні виміри та альтернативи*. К. : Український Центр духовної культури, 2004.
9. Малишівська І. В. Українська екзистенціальна проза у європейському контексті. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Бердянськ, 2009. Вип. XXI. С. 492–501.
10. Михайловська Н. Трагічні оптимісти: Екзистенційне філософування в українській літературі XIX – першої половини XX ст. Львів, 1998. 215 с.
11. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту. *Сучасність*. 2000. № 4. С. 65–84.
12. Петров В. Екзистенціалізм і ми. *Розвідки: у 3 т. / Віктор Петров. Т. 2*. К.: Темпора, 2013. С. 871–883.
13. Райда К. Поняття свободи в екзистенціалізмі. *Свобода: сучасні виміри та альтернативи*. К. : Український Центр духовної культури, 2004. С. 130.
14. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки / пер. з фр. В. Шовкун. К. : Основи, 1998. С. 76.
15. Токмань Г. Художньо-філософський феномен лірики Євгена Плужника : автореф. дис. ... к-та філол. наук. Київ, 1998. 16 с.

References

1. Anisimova N. Na zlami kulturnykh epokh: poeziia pokolinnia 80-kh rokiv XX stolittia u systemi piznoho ukrainskoho modernizmu [At the turn of cultural epochs: poetry of the generation of the 80s of the twentieth century in the system of late Ukrainian modernism]. Berdiansk, 2012. 529 s.
2. Bychko A.K., Bychko I.V., Tabachkovskiy V.H. Istoriia filosofii [History of philosophy]. Kyiv : Lybid. 2001. 408 s.
3. Holovko B.A. Problema liudyny v ekzystentsializmi [The problem of man in existentialism]. Filosofska antropohiia. Kyiv : Naukova dumka, 1997. S. 70–139.
4. Darenka V. P. Kulish yak fundator ukrainskoho ekzystentsializmu [Kulish as the founder of Ukrainian existentialism]. Filosofska dumka : naukovo-teoretychnyi zhurnal. 2010. № 4. S. 103-114.

5. Ivanyshyn P. Natsionalnyi sposib rozuminnia v poezii T. Shevchenka, Ye. Malaniuka, L. Kostenko [National way of understanding in the poetry of T. Shevchenko, E. Malanyuk, L. Kostenko]. Kyiv, 2008. 392 s.
6. Kvit S. M. Osnovy hermenevtyky [Fundamentals of hermeneutics]: navch. posibn. K. : VD «KM Akademiia», 2003.
7. Krupnytskyi B. Osnovni problemy istorii Ukrainy [The main problems of the history of Ukraine]. Miunkhen [B. v.], 1955. 221 s.
8. Liakh V., Liakh R. Svoboda v konteksti vyznachennia liudskoho isnuvannia: "ontolohichna" struktura chy forma realizatsii [Freedom in the context of defining human existence: "ontological" structure or form of realization]. *Svoboda: suchasni vymiry ta alternatyvy*. K. : Ukrainnyi Tsentr dukhovnoi kultury, 2004.
9. Malyshevskaya I. V. Ukrainiska ekzystentsialna proza u yevropeiskomu konteksti [Ukrainian existential prose in the European context / IV Malyshevskaya]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*. Berdiansk, 2009. Vyp. KhKhI. S. 492–501.
10. Mykhailovska N. Trahichni optymisty: Ekzystentsiine filosofuvannia v ukrainskii literaturi XIX – pershoi polovyny XX st [Tragic optimists: Existential philosophizing in Ukrainian literature of the XIX – first half of the XX century]. Lviv, 1998. 215 s.
11. Pakhlovska O. Ukrainski shistdesiatnyky: filosofii buntu [Ukrainian sixties: philosophy of rebellion]. *Suchasnist*. 2000. №4. S. 65–84.
12. Petrov V. Ekzystentsializm i my [Existentialism and we]. *Rozvidky: u 3 t.* / Viktor Petrov. T. 2. K.: Tempora, 2013. S. 871–883.
13. Raida K. Poniattia svobody v ekzystentsializmi [The concept of freedom in existentialism]. *Svoboda: suchasni vymiry ta alternatyvy*. K. : Ukrainnyi Tsentr dukhovnoi kultury, 2004. S. 130.
14. Rius Zh. Postup suchasnykh idei: Panorama novitnoi nauky [Progress of modern ideas: Panorama of modern science] / per. z fr. V. Shovkun. K. : Osnovy, 1998. C. 76.
15. Tokman H. Khudozhno-filosofskyi fenomen liryky Yevhena Pluzhnyka [Artistic and philosophical phenomenon of the lyrics of Eugene Pluzhnik]: avtoref. dys. ... k-ta filol. nauk. Kyiv, 1998. 16 s.

Nikolaieva Ivanna Borysivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Socio-Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0494-4709

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES ESTABLISHMENT OF UKRAINIAN EXISTENTIALISM

The article considers the peculiarities of the study of theoretical and methodological foundations of the formation of Ukrainian existentialism. A certain affinity of the motives of the thoughts of Western European existentialist philosophers with the thoughts of Ukrainian contemporary writers, in particular such as the absurdity of life, nausea and ugliness of existence, alienation and loss of man in the world. Based on the study, it was concluded that the existence of existentialism in the Ukrainian philosophical literature of the XX century. like the world. It is shown that the Ukrainian existential tradition (reaching its origins to the "philosophy of the heart", which originated in the Baroque culture) fits perfectly into the context of existential European thinking, is one of the elements of the existential tradition of European culture. The existential concept of death and the basic principles of existentialism are analyzed. Reveals the problems associated with the philosophy of human existence, freedom and responsibility. The true essence of man is revealed in freedom, which to the greatest extent shows his attitude to all processes taking place in the world. The most popular ideological sources in general are collected, as well as the "existence" in human life.

It is revealed that the Ukrainian existential-personalistic tradition (reaching by its origins of the "philosophy of the heart", the origin of which occurs within the Baroque culture) fits into the context of

existential European thinking, is one of the elements of the existential tradition of European culture. It was found that the dominance of the existential nature of Ukrainian philosophical thought in the time of its intensive and fruitful development (XVIII – the first half of the twentieth century) is due to the peculiarities of national mentality. Existential philosophy, represented in the Ukrainian literature of the nineteenth – the first half of the twentieth century. It is an important aspect of domestic philosophy that has its own peculiarities and is a new space for research.

Key words: *philosophy, existential philosophy, existentialism, Ukrainian existentialism, existence, being, meaning of being.*

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

УДК 122/129

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2022-2-3>**Кадієвська Ірина Аркадіївна**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3134-8574

Огороднійчук Ірина Анатоліївна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-9310-990X

ПРОБЛЕМА ВІЛЬНОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Вибір є одним з провідних факторів становлення та розвитку особистості. З філософської точки зору всі різновиди вибору є однаково важливими та значущими. При цьому фундаментальна освіта є провідною умовою розвитку вільної та відповідальної особистості, яка здатна робити свідомий вибір. Зокрема вивчення філософії сприяє перетворенню індивіда в особистість, здатну виступати в ролі повноцінного суб'єкту вільного волевиявлення. Філософія стримує розповсюдження невігластва, дилетантизму та маргінальності в суспільстві, що може реально загальмувати прогресивний розвиток, адже не критичне прийняття соціальних стереотипів, сумнівних ідей, чужих поглядів та цінностей завжди призводить до конформізму. Ключовою небезпекою конформізму є стрімке розповсюдження невігластва та байдужості, що можуть створювати сприятливі умови для реалізації різноманітних деструктивних соціальних проектів. Так виділяється ідеологія віртуалізації життя в умовах світової пандемії COVID 19. Подальше розповсюдження невігластва та байдужості в нашому суспільстві є реальною цивілізаційною загрозою, адже люди позбавлені якісної освіти та морального виховання можуть навіть не розуміти важливість задоволення не тільки базових (матеріальних), але й духовних потреб.

Моральний вибір завжди є певним співвідношенням різних систем цінностей, в результаті чого має бути прийняте рішення на користь тих чи інших цінностей. Головними загрозами для нашої свободи волі можна вважати різні види детермінізму: біологічного, психологічного, теологічного тощо. В кінці XX ст. на початку XXI ст. наукова значущість принципу детермінізму ставиться під сумнів у зв'язку з вирішенням двох фундаментальних проблем – випадковості і розвитку.

Соціальна обумовленість морального вибору має вираження, перш за все, в характері об'єктивних можливостей чинити так чи інакше. Адже в умовах тоталітарного режиму, містах позбавлення волі, тощо перспектива вільно обирати просто унеможливорюється. В сучасних умовах демократичного суспільства домінують цінності свободи слова, вибору, дій та ін. Свобода вибору на думку багатьох філософів, це вища цінність та провідна мета, без якої життя, добро, прогрес та гармонія є не можливими. Людина має спиратись на власну внутрішню духовну свободу під час відтворення будь-яких варіантів суспільного вибору.

Ключові слова: свобода, відповідальність, вільний вибір, цінності, особистість.

Вибір є невід'ємною складовою людського життя та провідним фактором становлення особистості. Але не будь-який вибір за своєю суттю є вільним, самостійним та відповідальним. Лише та людина, яка усвідомлює свободу як вищу духовну цінність є мотивованою регулярно та пильно слідкувати за якістю власного вибору.

З філософської точки зору всі різновиди вибору є однаково важливими та значущими. Не тільки масштабні, але й побутові акти особистісного волевиявлення, як відомо з історії, можуть мати доленосні та глобальні наслідки. Важливим показником соціокультурного прогресу можна вважати рівень освіти та виховання в суспільстві. Ідеї просвітництва свого часу яскраво проявили себе у різних аспектах людського буття. Її провідний сенс та ключовий лейтмотив полягає в утвердженні рівних прав всіх громадян на повноцінний інтелектуальний та духовний розвиток. Поряд із отриманням професійних знань, вмінь та навичок кожна особистість має світоглядно розвиватись, долучаючись до світу вищих духовних цінностей. Видатні ідеологи просвітництва переконливо обґрунтовували, що фундаментальна освіта є провідною умовою розвитку вільної та відповідальної особистості.

Ретельне вивчення філософії та інших важливих гуманітарних дисциплін тривалий час вважалось необхідним та обов'язковим. Насправді досконала освіта має якісно виконувати одну із своїх провідних функцій – перетворення індивіда в особистість, здатну виступати в ролі повноцінного суб'єкту вільного волевиявлення. Поряд із цим стрімке розповсюдження невігластва, дилетантизму та маргіальності в суспільстві може реально загальмувати прогресивний розвиток, адже не критичне прийняття соціальних стереотипів, сумнівних ідей, чужих поглядів та цінностей завжди призводить до конформізму. Конформізм, як не критичне прийняття чужих поглядів та переконань можна вважати насправді небезпечним соціальним явищем, яке останнім часом помітно зростає. Ключовою небезпекою конформізму є стрімке розповсюдження невігластва та байдужості, що можуть створювати сприятливі умови для реалізації різноманітних деструктивних соціальних проєктів. Особливої актуальності ця проблема набуває сьогодні, коли певні сили активно просувають так звані альтернативні ідеології, серед яких особливо виділяється ідеологія віртуалізації життя в умовах світової пандемії COVID 19. В цьому контексті суттєва проблема полягає в тому, що громадяни можуть навіть не усвідомлювати масштаби тих духовних та психологічних збитків, до яких може призвести розповсюдження цієї нової ізоляціоністської ідеології вже після того, коли пандемія буде успішно поборена. Подальше розповсюдження невігластва та байдужості в нашому суспільстві є реальною цивілізаційною загрозою, адже люди позбавлені якісної освіти та морального виховання можуть навіть не розуміти важливість задоволення не тільки базових (матеріальних), але й духовних потреб.

Неабияке занепокоєння викликає питання – чи зможе взагалі відбутись повноцінна самореалізація в умовах переміщення майже всіх видів людської активності із реального у віртуальний простір? Звичайно подібні питання є дискусійними та неоднозначними, однак в контексті нашої проблеми місця та ролі вільного вибору в сучасному суспільстві подальше вивчення зазначеної проблематики є досить актуальним, перспективним та важливим. Звичайно конформізм не є виключно новітнім явищем, але враховуючи особливості сучасної епохи не складно уявити собі ті глобальні наслідки, до яких може призвести його подальше безконтрольне розповсюдження серед громадян.

За словами Ж.П. Сартра – «бути – означає обирати себе». Моральний вибір завжди є певним співвідношенням різних систем цінностей, в результаті чого має бути прийнятим рішення на користь тих чи інших цінностей. Більшість філософів пов'язує поняття свободи із певним рівнем моральної відповідальності. Перша спроба пояснити органічний взаємозв'язок свободи з необхідністю її визнання належить Бенедикту Спінозі. Він трактував це поняття з точки зору усвідомленої необхідності. Далі розуміння діалектичної єдності даного союзу виражено Фрідріхом Гегелем. З його точки зору наукового, діалектико-матеріалістичним рішенням розглянутої проблеми визнання свободи в якості об'єктивної необхідності. Відповідно до цієї позиції, діяти згідно із вільним волевиявленням відповідати метафізичним умовам несення моральної відповідальності за наслідки власних дій. Свобода волі також є умовою відчуття оцінки людських досягнень.

Слід відзначити, що різні інтерпретації проблеми свободи концентрують увагу на провідному питанні – чи має особистість справжню свободу вибору? Головними загрозами для нашої свободи волі можна вважати різні види детермінізму: біологічного, психологічного, теологічного тощо. Різні види детермінізму мають своїх прихильників серед видатних філософів. У джерелах метафізичного трактування детермінізму ми виявляємо атомістичну концепцію Демокрита, що (на відміну від концепції Епікура) заперечувала випадковість, приймаючи її просто за непізнану необхідність. Такий детермінізм надалі розвивається Ф. Беконом, Т. Гоббсом, Б. Спинозою, Р. Декартом, Ж. Ламетрі, П. Гольбахом і іншими філософами Нового часу. Спираючись на праці своїх попередників і на основні ідеї природознавства І. Ньютона і К. Ліннея, французький астроном і математик П. Лаплас у роботі «Досвід філософії теорії імовірностей» (1814) довів ідею механістичного детермінізму до логічного кінця: він виходить з постулату, відповідно до якого зі знання початкових причин можна завжди однозначно вивести наслідку. Всебічне філософське осмислення особливостей детермінізму було здійснено у філософській спадщині радянського періоду (І.С. Алексєєв, Л.Г. Антипенко, Я.Ф. Аскін, Л.Б. Баженов, В.Г. Іванов, Б.М. Кедров, О.С. Кравець, В.І. Купцов, М.Л. Лезгіна та ін.). На межі ХХ–ХХІ ст. філософські дослідження концепції детермінізму не втрачають своєї актуальності. Нові філософські дослідження концепції детермінізму на пострадянському просторі представлено роботами Н.А. Мещерякової [1], Г.А. Югая [5] та науковими збірками «Причинність і телеонізм у сучасній природно-науковій парадигмі» [2], «Спонтанність і детермінізм» [4]. Протиставлення необхідності і свободи, характерне для механістичного детермінізму, спиралось на певну методологічну основу, а саме на ототожнення причинно зумовленого і необхідного. Наслідком цього стало заперечення випадковості, оскільки остання, у свою чергу, ототожнювалась з безпричинністю, яка відкидалась детермінізмом. При цьому не розрізнялись поняття випадковості і свободи, що призводило до абсолютизації необхідності. В кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. наукова значущість принципу детермінізму ставиться під сумнів у зв'язку з вирішенням двох фундаментальних проблем – випадковості і розвитку. З точки зору Н.А. Мещерякової, онтологія класичного раціоналізму, по суті, не справилася з їх вирішенням [1, с. 24]. Тому в сучасній науці вони знову стають підґрунтям для критики концепції детермінізму. На думку дослідниці, саме із затвердженням синергетики випадковість беззастережно входить в нашу свідомість як самостійний початок світу [1, с. 6]. Так, І. Пригожин хоч і не відкидає повністю детерміністські аспекти (які домінують в інтервалах між біфуркаціями), але робить ставку на випадковість: саме випадкові елементи (або флуктуації) відіграють основну роль поряд з біфуркаціями [3, с. 235].

Якщо ж свобода волі все ж таки існує, в неї має бути багато вимірів. Відповідно до мінімалістичного підходу, свобода волі – це можливість обрати шлях дій як засіб для задоволення певного бажання. Існують теорії волі як «усвідомленого прагнення». Цікаве трактування цього феномену можна знайти у творах Фоми Аквінського. Моральний вибір передбачає обрання конкретної моделі поведінки у певних реальних обставинах. Та в кінцевому рахунку завжди виявляється, що цей вибір між добром та злом.

Кожна особистість має чітко усвідомлювати, що здатність чинити моральний вибір робить людину особливою та неповторною істотою на землі. Задля виникнення та вирішення ситуації морального вибору мають бути створені об'єктивні умови вибору та, як вже зазначалось вище, сама здатність суб'єкта обирати вільно та відповідально. Соціальна обумовленість морального вибору має вираження, перш за все, в характері об'єктивних можливостей чинити так чи інакше. Адже в умовах тоталітарного режиму, містах позбавлення волі, тощо перспектива вільно обирати просто унеможливується.

Людина як інтелектуальна та моральна істота, своїми вчинками, свідомим підходом до вирішення різних проблем є здатною приймати вільні та відповідальні рішення. Таким чином можна переконливо стверджувати, що свобода завжди передбачає відповідальність за власні вчинки.

Розмірковуючи про особливості вільного вибору в житті сучасної людини виникає багато питань, адже багато рішень в реальних умовах є наперед заданими суспільними правилами,

нормами, цінностями, стандартами та стереотипами. Особливість соціального характеру на відміну від характеру індивідуального проявляється в бажанні чинити так, як прийнято в конкретному суспільстві та прагнути тих цінностей, які домінують. Відомо, що суспільство певним чином обмежує свободу дій у формі правил та норм.

Варто звернути увагу на той факт, що майже всі прояви людської активності не можуть бути точно прогнозованими. На відміну від механізму, людина є істоткою не прогнозованою. І це дійсно не може не радувати, оскільки вільний вибір завжди залишається непередбачуваним наперед. Анрі Бергсон свого часу обґрунтовував, що вільною є та людина, яка у будь-якому власному рішенні розкриває власну сутність, конгруентність, внутрішню гармонію як згоду із самим собою. На думку філософа людська свобода не є скованою жодними нормами та правилами, людина є творцем власного життя.

В той же час, чим більше можливостей вільного вибору є в людини, тим міцніше може проявляти себе певний психологічний тиск. В сучасних умовах демократичного суспільства домінують цінності свободи слова, вибору, дій та ін. Свобода вибору на думку багатьох філософів, це вища цінність та провідна мета, без якої життя, добро, прогрес та гармонія є не можливими. Людина має спиратись на власну внутрішню духовну свободу під час відтворення будь-яких варіантів суспільного вибору.

Діалектична взаємозалежність та взаємопов'язаність свободи та відповідальності в умовах соціальних перетворень зазвичай посилюється. В контексті глобальної світової кризи виникає багато питань щодо майбутніх перспектив подальшого існування та розвитку людини. Ми маємо усвідомлювати, що перспективи будуть залежати від розвитку всіх сфер буття кожної особистості. В європейській культурі свобода та відповідальність завжди розглядалися як взаємозалежні. Прагнення свободи однак нерідко поєднувалось із підсвідомим потягом до руйнування. В результаті пошук самої сутності та міри свободи перетворився на один із провідних напрямків у філософському дискурсі. Майже вся еволюція суспільного розвитку є безперервним процесом поступового розширення сфери людської свободи. Можна легко помітити, як на шляху розширення меж власної свободи кожен індивід неминуче має зіткнутись із різноманітними проблемами та конфліктами. Одним з таких конфліктів є конфлікт людини та природи. В сучасну епоху можна спостерігати посилення тенденцій збільшення впливу людства на природне середовище. Проблема вільного буття особистості є надзвичайно важливою сьогодні ще й тому, що люди не просто інстинктивно існують в світі, але вони здатні глобально впливати на оточуючий світ.

Список використаних джерел

1. Мещерякова Н.А. Детерминизм в философском рационализме: от Фалеса до Маркса; Воронежский государственный университет кафедра философии. Воронеж : Изд. Воронежского гос. ун-та, 1998. 168 с.
2. Кононенко С. Політичний детермінізм (нарис теорії влади). *Антологія творчих досягнень*. К.: ІСЕМВ НАН України, 2004. Вип. 1. С. 210-215.
3. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой; пер. с англ. Ю.А. Данилова; Общ. ред. В.И. Аршинова, Ю.Л. Климонтовича и Ю.В. Сачкова. М. : Прогресс, 1986. 432 с.
4. Спонтанность и детерминизм [редкол. В.В. Казютинский и др.]. М.: Наука, 2006. 323 с.
5. Югай Г.А. Голография вселенной и новая универсальная философия. Возрождение метафизики и революция в философии. М. : Крафт +, 2007. 400 с.

References

1. Mesherakova N.A. (1998). Determinizm v filosofskom racionalizme: ot Falesa do Marksa [Determinism in philosophical rationalism: from Thales to Marx]. Voronezh, 1998. 168 p. [in Russian].
2. Kononenko S. (2004). Politichnui determinizm (narus teorii vladu). [Political determinism (essay on the theory of power)]. *Antologiya tvorchih dosaghen*. Kiev.: ICSEMB NAN Ukrainu, no. 1, pp. 210-215.[in Ukrainian].

3. Prigoshun I., Stengers I. (1989). Poradok iz haosa. Novui dialog cheloveka s prirodoy [Order out of chaos. A new dialogue between man and nature]. M. : Progress, 432 p. [in Russian].
4. Spontannost i determinizm (2006). [Spontaneity and determinism]. M.: Nauka, 323 p. [in Russian].
5. Ugay G. A. (2007). Golografia vselennoy i novaya universalnaya filosofia. Vozroshdenie metafiziki i revoliuciya v filosofii [Holography of the universe and a new universal philosophy. The revival of metaphysics and the revolution in philosophy]. M. : Kraft +, 400 p. [in Russian].

Kadievskaya Irina Arkadiivna

Doctor of Philosophy, Professor,
Head of the Department of Philosophy, Political Science, Psychology and Law
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
4, Didrikhsona Str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3134-8574

Ogorodnichuk Irina Anatoliivna

Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy,
Political Science, Psychology and Law
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
4, Didrikhsona Str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9310-990X

The problem of free choice of personality in modern conditions

Choice is one of the leading factors in the formation and development of personality. From a philosophical point of view, all kinds of choices are equally important and significant. At the same time, basic education is a leading condition for the development of a free and responsible personality that is able to make conscious choices. In particular, the study of philosophy contributes to the transformation of the individual into a person capable of acting as a full-fledged subject of free will. Philosophy restrains the spread of ignorance, dilettantism and marginality in society, which can really slow down progressive development, because not critical acceptance of social stereotypes, dubious ideas, views and values always leads to conformism. The key danger of conformism is the rapid spread of ignorance and indifference, which can create favourable conditions for the implementation of various destructive social projects. This is the ideology of virtualization of life in the global pandemic COVID 19. Further spread of ignorance and indifference in our society is a real threat to civilization, because people deprived of quality education and moral education may not even understand the importance of meeting not only basic (material) but also spiritual needs.

Moral choice is always a certain ratio of different value systems, as a result of which a decision must be made in favour of certain values. The main threats to our freedom of will can be considered different types of determinism: biological, psychological, theological, and so on. In the late twentieth century, at the beginning of the XXI century, the scientific significance of the principle of determinism is questioned in connection with the solution of two fundamental problems – chance and development.

The social conditionality of moral choice is expressed, first of all, in the nature of objective possibilities to do one way or another. After all, in the conditions of a totalitarian regime, cities of imprisonment, etc., the prospect of free choice is simply impossible. In modern conditions of a democratic society, the values of freedom of speech, choice, action, etc. dominate. Freedom of choice, according to many philosophers, is the highest value and leading goal, without which life, goodness, progress and harmony are impossible. Man must rely on his own inner spiritual freedom in reproducing any options for social choice.

Key words: freedom, responsibility, free choice, values, personality.

UDC 1:[81+316.77]

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2022-2-4>**Manchul Bohdana Vasylivna**

Candidate of Philosophical Sciences,
Postdoctoral Researcher at the Department of Philosophy and Cultural Studies
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2 Kotsiubynsky str., Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6937-1403

Martynenko Oleksandr Petrovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Postdoctoral Researcher at the Department of Philosophy and Cultural Studies
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsiubynskoho, str, Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1939-9387

THE PROBLEM OF LANGUAGE AND COMMUNICATION IN PHILOSOPHICAL DISCOURSE

The article examines the philosophical understanding of the phenomena of language and communication in their linguistic, social, and psychological dimensions. Since the 19th century, approaches to the study of language have changed significantly due to several discoveries in contemporary science, which led to the need to rethink these phenomena in philosophy. The authors analyze the teachings of leading philosophers about the principles of language and communication, the formation of meanings, the role of interpretation in scientific knowledge, interaction of understanding and explanation, as well as the place of discourse, deconstruction, intentionality, and intersubjectivity in these processes.

The study aimed to clarify the specifics of philosophical understanding of language and communication, as an interconnection of linguistic, psychological, and cultural components and to analyze the relationship between words, meanings, understanding, and interpretation in the teachings of leading philosophers.

Accordingly, the methods of comparative analysis, synthesis, and generalization, as well as historical and systemic approaches to understanding communication were used to achieve the objectives of the study.

As a result of the analysis, some conclusions were drawn. Firstly, without understanding the essence of language it is impossible to understand the phenomenon of communication, so for the majority of philosophers, these concepts are interrelated. Secondly, it is questionable whether a holistic definition of language and communication can be given without regard to their linguistic, psychological, and cultural components. Thirdly, intentionality plays an important role in the relationship between mental states and language, i.e., it is important not only to understand the linguistic basis of communication but also the intentions of the speaker when he uses particular words and phrases. Fourthly, as long as the possibility of objectively reflecting reality in science through language is questioned there is a need to understand exactly how language, communication, and truth are related.

Key words: *language, communication, interpretation, explanation, understanding, discourse, deconstruction, intentionality, intersubjectivity, hermeneutics.*

Articulation of the issue. Philosophical approaches to understanding communication have their roots in the study of language. In particular, linguistic concepts are the foundation for the construction of various communicative theories of the 20th century. During the 18th – 19th centuries historic reconstruction was the dominant tool for studying various facts. It was believed that to understand the essence of a phenomenon (including language) it was necessary to identify its origins and to analyze its historic evolution, namely, to use a diachronic approach. By examining its sources, one could comprehend not only the nature of language but also the nature of human thinking. However, this

approach later ceased to be dominant due to the transition to comparative research. Thus, language should not be reduced to understanding the meaning of words, primitive forms of speech, interpretations of ancient symbols, etc. The reason for such changes in approaches was the identification of certain patterns that were inherent in different languages, e.i., internal structure, laws of functioning, etc. [1, p. 16].

Current scientific research and issue analysis. Most reflections within the philosophy of language have been reduced to answering the question «How should meaning (sense) be understood?». As a result of centuries of debate, two linguistic and communicative traditions have emerged. One group of philosophers (G.Frege, B.Russell, N.Chomsky) argue that meaning should be understood based on formal rules and laws of linguistics and semantics. On the other hand, L.Widgenstein and J.Austin called for an understanding of meanings through the context of speech and who its participants are. An important role in the study of the phenomena of language and communication was also played by J.Habermas, K.Apel, F.de Saussure, M.Heidegger, G.Gadamer, etc. The topic has been relevant among contemporary philosophers, too. C.Mangion studied the communicative ideas of J.Austin, J.Fiske analyzed the interpretation of communication through structuralism, N.Crick focused on J.Dewey's communicative philosophy, and S.Mills drew parallels between communication and discourse.

Unresolved problem analysis. There has long been a debate in philosophy about how to understand language: as a tool of communication, as a concept of performative expression, when through the process of communication a person, thus, performs a certain action or both. The importance of answering this question was that by choosing one of the options, we also choose how to study the language in general [1, p. 223]. In an everyday language, such a dilemma is of interest from the standpoint of differentiation between what was said and what was meant by what was said. For science, this problem looks more serious because it calls into question the possibility of objectively reflecting reality through language. And if natural sciences can use the language of mathematics, then for the humanities and most of the social sciences the reflection occurs only through the use of everyday (simple) language and phonemes.

Research objectives setting. The article aims to explore the specifics of the philosophical understanding of language and communication, as the combination of linguistic, psychological, and cultural components, as well as to analyze the relationship between words, meanings, and understandings based on the teachings of leading philosophers.

The methodological basis of research lies within the comparative method, historic and systemic approaches to understanding the phenomenon of language and communication. The methods of analysis, synthesis, and generalization were also used.

Research results presentation. One of the pioneers in the linguistic-communicative field of knowledge was F.de Saussure, who created a holistic approach to the problem of understanding in the humanities and became the founder of structural linguistics, calling for studying language as a structured system. The revolutionary nature of his idea was that in contrast to the previous (diachronic) tradition, which focused on the fragmentary study of languages, differences between them, and the role of language in social and cultural context, de Saussure proposed a synchronic view of language as a holistic systemic object, and not as a feature of other phenomena. The main assumption was that language, grammar, and other structural components have a rational basis and a general internal structure. This approach had a significant impact on the formation of structuralism and cultural criticism which united around a broad understanding of language, according to which it is structural and determined by the analysis of culture. The goal of structuralism is not to understand what the world is, but how a person perceives it [4, p. 115]. Thus, the true understanding of the text of a particular culture can be understood through its interaction with the texts of other cultures, i.e., with the use of a comparative approach. Therefore, de Saussure's main idea was that there was no need to turn to the outside world to understand linguistic signs.

The most significant contribution to the theory of communication as an interpretation was made by hermeneutics whose main task was to determine the principles of understanding the text. The herme-

neutic tradition dates back to ancient times. However, as a full-fledged doctrine, it was formed in the works of F.Schleiermacher who believed that to better understand the text we must take into account the grammatical and psychological components. The grammatical component contains the laws and rules of language functioning, and the psychological component - the identification of intentions that guided the author in writing a particular text. Therefore, the process of interpretation is not only an understanding of the words used by the author but also an understanding of what language is in general, as well as historical and cultural contexts. However, the understanding of both components is connected which is why F. Schleiermacher introduces the concept of «hermeneutic circle»: to understand the text one needs to understand the historical background in which the author worked, and to understand the historical background one needs to study the text.

Later, V.Dilthey moved away from the study of the text *per sei* and emphasized the distinction between explanation and understanding. His approach became the basis for the differentiation of natural sciences and the humanities. Knowledge in natural sciences consists of establishing a cause-and-effect relationship of a particular phenomenon and the ability to adequately describe it. On the other hand, knowledge in the humanities implies understanding the essence of the problem. Hence, according to Dilthey, hermeneutics is a method of the humanities. At the same time, both fields of knowledge must be based on the principle of objectivity. Later M.Heidegger would not agree with this thesis, believing that scientific objectivity did not exist in principle because neither knowledge nor understanding could exist outside the context.

Similar thoughts were expressed by G.Gadamer who focused on the role of prejudices (language, values, beliefs) in cognition and understanding, where the latter «should be considered not as a subjective act, but as participation in the event of tradition, in the process of transmission where the past and the present are constantly mediated» [3, p. 290]. Tradition in this case means the history of the interpretation of the text which is due to prejudices inherited from a certain tradition. Tradition is the standard for interpretation. Therefore, there is no understanding that is out of context. «The way of existence of tradition, of course, is not reasonable immediacy. It is language, and in interpreting its texts, those who understand it correlate it with their linguistic orientation to the world» [3, p. 463]. On the other hand, the philosopher uses his hermeneutic concept in rethinking the phenomenon of communication as a shared experience of the world around. Communication involves a joint attempt to understand the text by the author and the reader. If language is regulated by rules, it is obvious that in the process of communication and understanding there is also a need to follow certain rules. The thinker contrasts understanding as participation in the process of understanding with the creation of meanings. The value of Gadamer's hermeneutic concept is that he showed the connection between truth and interpretation, and considered the interaction of reader and text through dialogue. The importance of interpretation through dialogue lies in the possibility of understanding both ourselves and the world as a common experience of mankind.

Another researcher of the phenomenon of language and communication was C.Pierce, who was interested in the question: «How is it possible to perceive and understand the surrounding reality?» Known as one of the founders of sign theory and semiotics, he put forward the idea that scientific knowledge is the result of dialogue within the academic community. Thus, the search for a final opinion is a regulatory ideal, because if the dialogue continues, consensus will eventually be reached. In comparison with his predecessors, Pierce looks at the phenomenon of language more broadly. He also studied sign systems, not only as of the study of ordinary signs of language, but tried to explain them as a whole, namely, perception, understanding, man, and nature. Pierce's ideas were important for further understanding of communication. In particular, his ideas had a significant impact on the K.-O. Apel's theory of communication.

For J.Dewey, the role of scientific communication is to create symbolic maps that would control and predict possible phenomena in nature. Comparing science and art, he believed that the former affirms meanings, and the latter expresses them [4, p. 261-262]. Dewey was a supporter of the transmission theory of communication, the essence of which is in understanding communication as a process of information transfer. «Communication is not only instrumental but also complete. It is a means of

establishing cooperation, dominance, and order. Shared experience is the greatest of human goods» [5, p. 167]. Dewey drew parallels between language and mental states. Language has historically been interpreted as a feature of the structure of the brain or a certain mental feature of the internal expression of external states. «Social interaction and institutions were seen as products of a complete physical or mental allotment of a self-sufficient individual, where language acts as a mechanical mediator for the transmission of observations and ideas that existed independently» [5, p. 169].

The French philosopher J.Derrida proposed his interpretation of communication through the introduction of the concept of deconstruction - a process that calls into question the European philosophical tradition of opposites, differences, and oppositions through the study of language and texts. The author emphasizes the antagonism of oral and written speech, preferring the former as one that is closer to human consciousness. Derrida is a representative of the polysemantic approach, according to which meaning cannot be unique, it constantly changes, giving rise to a new interpretation, which also changes, etc. [6]. At the same time, the philosopher was skeptical of the traditional (transmission) theory of communication «sender-message-receiver». Unlike oral speech, where the presence of all links of communication is important, for written communication, the existence of the recipient of a message does not play a decisive role because the written message can be interpreted in the process of transmission without even reaching the recipient. In addition, you can understand the text even without understanding what the author wanted to say. Such conclusions led him to a question: If the sender or recipient is not required to be able to communicate to understand the content of the message, then is the existence of meanings possible in principle? Derrida believed that meanings are directly present in the structure of language [1, p. 120-140]. Any context is dynamic and open to interpretation. Thus, Derrida's views on the interpretation of texts are quite radical, as it allows language to get out of the author's control.

J.Searle and P.Grice explored the intentional approach to communication in their works. The presence of intention distinguishes speech communication from emotional reaction. This approach gives more weight to the speech act than to a single word or statement. For a speech act to become an act of communication, it must be based on certain intentions [7, p. 16]. At the same time, the understanding of intentions is closely related to the knowledge and understanding of the grammatical side of the language in which communication takes place. The difference in the teachings of both philosophers is that, according to Grice, the main function of the speaker is the intention to create a certain effect, making the listener realize his intention to create this effect, while Searle believed that meaning is more than a matter of intention, but, at least sometimes, the question of consent [7, p. 45]. Therefore, intentionality manifests itself through two components: psychological (state of consciousness) and satisfaction of intentions (success of intentions). Searle also believed that intentionality was projected into the world through language: mental states do not matter without language. To understand whether the mental state was successfully expressed through language, it is necessary to compare the intentions of the mind with the conditions of its success [1, p. 261-262]. Grice, on the one hand, after analyzing communicative interactions, developed the idea of the principles that guided communication, as well as how such principles can be violated, thereby destroying the process of communication. Searle, on the other hand, deepened the analysis of speech acts to find the necessary conditions for their creation, as well as developed their classification.

Another representative of communicative philosophy was J.Habermas. Influenced by the ideas of L.Wittgenstein, N.Chomsky, and J.Searle, he tried to reconsider the phenomenon of language and communication in terms of social norms and rules. A speech act is always performed for someone, with a certain intention. Thus, the process of communication occurs when the intentions of the speaker are clear in the process of transmitting certain content. Therefore, no matter what the statement is, it always has a social component. Hence the central problem of Habermas's theory of communication: how exactly is a meaning being formed in the process of communication? Habermas suggested a pragmatic approach to communication: «One simply would not know what it means to understand the meaning of a speech expression if one did not know how it can be used to communicate something with someone» [8, p. 228]. Therefore, language is an intersubjective process. «We have seen that

verbal communication can only take place when participants, communicating with each other about something, simultaneously go to two levels of communication: the level of intersubjectivity at which they have interpersonal relationships and the level of propositional content» [8, p. 75]. Habermas's main achievement was that he tried to show the connection between the theory of speech action and social theory, namely, how, despite internal conflicts, society could rationally develop through the process of communication.

Although K.-O. Apel is considered one of the leading philosophers of the 20th century, but his contribution to the development of communication theory remains underestimated. His main idea was that «the primary understanding of data in the world is intrinsically linked to the understanding of human language and life forms» [9, p. 19]. This approach is the foundation for any knowledge, including scientific. At the same time, the philosopher did not see a connection between the rationality of communication and its focus on achieving a certain goal. Apel singled out two questions, the answers to which might indicate a place of understanding and explanation in science. Firstly, what methodology is appropriate in the study of physical and social phenomena, and secondly, how to create a communication bridge between historical and natural sciences? How to correlate causal methods and hermeneutics? To answer these questions, he introduced a hermeneutic-reconstructive method as a mediator between «causal explanations of quasi-natural processes and normatively relevant reconstructions of strong or weak rules and arguments» [10, p. 12]. In making a historical exploration of scientific methods, Apel rejects the possibility of understanding the true nature of human nature and society, given the dominance of the empirical component of research. He also applied the concept of transcendental pragmatics, which he believed was the quintessence of Heidegger's hermeneutics, Wittgenstein's theory of language games, Austin's theory of linguistic acts, and Peirce's pragmatic semiotics [11, p. 233-234].

E. Husserl considered understanding and meaning in the terms of intersubjectivity. Communication involves two conditions: the ratio of conceptual and physical acts, as well as the ratio of the concept itself to the conceptual act [12, p. 9]. A conceptual act refers to the relationship between a priori knowledge and sensory experience. At the same time, Husserl emphasizes the phenomenological nature of communication - the communicative process can be perceived differently by different people. This interpretation has led to many debates about the place of language in cognition. If Husserl argued that the basis of language is logic, not rhetoric, Derrida argued that only expression can convey meaning, and, therefore, language is limited to expression.

L. Wittgenstein was convinced that meaning was formed pragmatically. He urged not to focus on what meaning was, but rather on how it could be used, showing language as a new means of social activity [13]. L. Wittgenstein drew an analogy between language and play. Firstly, language cannot function in isolation, because if language is a form of play, then there must be those who determine whether the game is played according to these rules. If there is no standard of communication, it will be impossible to determine whether the words we use correspond to the same meaning as before. Secondly, the essence of understanding is not the connection of language with reality, but its connection with the social context and the observance of rules. Therefore, for example, religious discourse will be significantly different from scientific or philosophical.

Conclusion. Considering the views that have emerged within the philosophical discourse on the problem of language and communication, several conclusions can be drawn. First, all thinkers agree that language is an extremely complex phenomenon. Understanding the functioning of language directly affects the understanding of communication. Second, the approach to the interpretation of meaning is controversial: it is either embedded in the very structure of language, or it depends on the different contexts in which speech act takes place. Hence, the ratio of linguistic, psychological, and cultural components of interpretation has to be taken into account. Third, the interpretation occurs through an understanding not only of the linguistic side of the conversation but also of the intentions that a speaker puts into the relevant words and phrases. The projection of the intentionality of the mind into the world is manifested through language. With the help of language, mental states are expressed, because both mental states and language are directed toward the world, but while language

has meanings, mental states do not have them. Therefore, the intentionality of the mind depends on the intentionality of the language: the language depends on the mind, but not vice versa. Fourth, in the context of science, there is a need to understand exactly how language, communication, and truth are related. Especially if we interpret the truth not as a universal and objective reality, but as a conceptual and cultural system. On the other hand, it was the communication that made science possible, because the accumulation of knowledge confirmed not only the transfer of information but also the ability to create new objects in the form of discoveries and inventions. And, consequently, the formation of science as a social institution is also the result of communication.

Bibliography

1. Mangion C. *Philosophical Approaches to Communication*. Intellect Books Ltd, 2011. 338 p.
2. Fiske J. *Introduction to Communication Studies*. Routledge, 2010. 224 p.
3. Gadamer H.-G. *Truth and Method*. New York: The Continuum Publishing Company, 1989. 601 p.
4. Crick N. *John Dewey on the Art of Communication*. Doctoral Dissertation. University of Pittsburgh. (Unpublished). 2005. URL:[http:// dscholarship.pitt.edu/7314/](http://dscholarship.pitt.edu/7314/) (Accessed on 1.04.2022).
5. Dewey J. *Experience and Nature*. Chicago: Open Court, 1994. 443 p.
6. Derrida J. *Writing and Difference*. London: Routledge, 1978. 446 p.
7. Searle J. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 203 p.
8. Habermas J. *On the Pragmatics of Communication*. Cambridge: Polity Press, 2002. 464 p.
9. Apel K. O. *Communication and the Foundation of the Humanities*. *Acta Sociologica*. 1972. №15(7). P. 7-26.
10. Apel K. O. C.S. Peirce and the Post-Tarskian Problem of an Adequate Explication of the Meaning of Truth: Towards a Transcendental-Pragmatic Theory of Truth. Part II. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*. 1984a. №18(1). P. 3-17.
11. Apel K. O. *Karl-Otto Apel: Selected Essay*. Vol. 1: *Towards a Transcendental Semiotics*. Atlantic Highlands. NJ: Humanities Press, 1994. 281 p.
12. Miller D. *Husserl and the (Im)possibility of Communication: A Prolegomenon to a Philosophy of Communication*. Purdue University. ProQuest Dissertations Publishing, 1991. URL:<https://www.proquest.com/docview/303911716> (Accessed on 30.03.2022).
13. Bach K. *Speech Acts*. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Taylor and Francis. 1998. URL:<https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/speech-acts/v-1> (Accessed on 13.03.2022).

References

1. Mangion, C. (2011). *Philosophical Approaches to Communication*. Intellect Books Ltd.
2. Fiske, J. (2010). *Introduction to Communication Studies*. Routledge.
3. Gadamer, H.-G. (1986). *Truth and Method*. New York: The Continuum Publishing Company.
4. Crick, N. (2005). *John Dewey on the Art of Communication*. Doctoral Dissertation. University of Pittsburgh. (Unpublished).
5. Dewey, J. (1994). *Experience and Nature*. Chicago: Open Court.
6. Derrida, J. (1978). *Writing and Difference*. London: Routledge.
7. Searle, J. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Habermas, J. (2002). *On the Pragmatics of Communication*. Cambridge: Polity Press.
9. Apel, K. O. (1972). *Communication and the Foundation of the Humanities*. *Acta Sociologica*. 1972. №15(7). P. 7-26.
10. Apel, K. O. (1984a). *C.S. Peirce and the Post-Tarskian Problem of an Adequate Explication of the Meaning of Truth: Towards a Transcendental-Pragmatic Theory of Truth*. Part II. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*. №18(1). P. 3-17.
11. Apel, K. O. (1994). *Karl-Otto Apel: Selected Essay*. Vol. 1: *Towards a Transcendental Semiotics*. Atlantic Highlands. NJ: Humanities Press. 281 p.
12. Miller, D. (1991). *Husserl and the (Im)possibility of Communication: A Prolegomenon to a Philosophy of Communication*. Purdue University. ProQuest Dissertations Publishing. <https://www.proquest.com/docview/303911716>.
13. Bach, K. (1998). *Speech Acts*. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Taylor and Francis. <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/speech-acts/v-1>.

Манчул Богдана Василівна

кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна
orcid.org/0000-0002-6937-1403

Мартиненко Олександр Петрович

кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна
orcid.org/0000-0002-1939-9387

Проблема мови і комунікації у філософському дискурсі

У статті досліджується філософське розуміння феноменів мови та комунікації у їхньому лінгвістичному, соціальному та психологічному зрізах. Починаючи з XIX ст. підходи до вивчення мови суттєво змінилися у зв'язку з низкою відкриттів у тогочасній науці, що, водночас, привело до потреби переосмислення цих явищ і процесів у філософії. Авторами проаналізовано вчення провідних філософів щодо принципів функціонування мови та комунікації, формування смислів та значень, ролі інтерпретації у науковому пізнанні, взаємодії розуміння і пояснення, а також місця дискурсу, деконструкції, інтенціональності та інтерсуб'єктивності у цих процесах.

Метою дослідження було з'ясувати специфіку філософського розуміння мови та комунікації, як співвідношення лінгвістичної, психологічної та культурної складових, а також проаналізувати взаємозв'язок між словом, смислом, розумінням і тлумаченням на прикладі концепцій провідних філософів.

Відповідно для досягнення завдань дослідження використовувалися методи порівняльного аналізу, синтезу та узагальнення, а також історичний та системний підходи у розумінні комунікації.

У результаті проведеного аналізу було зроблено низку висновків. По-перше, без розуміння сутності мови неможливо зрозуміти феномен комунікації, тому у концепціях більшості філософів ці поняття взаємопов'язані, по-друге, викликає сумнів можливість дати цілісне визначення поняттям мови та комунікації без урахування їхньої лінгвістичної, психологічної та культурної складових, роль яких є визначальною й у процесі розуміння, по-третє, інтеціальність займає важливе місце у взаємозв'язку між психічними станами і мовою, тобто важливим є не лише розуміння лінгвістичного основи спілкування, але й намірів, які вкладає мовець у відповідні слова і фрази і по-четверте, доки можливість об'єктивного відображення реальності наукою через мову викликає запитання, виникає потреба у розумінні того, як саме пов'язані між собою мова, комунікація та істина.

Ключові слова: мова, комунікація, інтерпретація, пояснення, розуміння, дискурс, деконструкція, інтеціальність, інтерсуб'єктивність, герменевтика.

ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 101.1/2::141.45+17.032

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2022-2-5>

Алексєєва Катерина Іванівна

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії та педагогіки

Національного транспортного університету

вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 1, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-4823-109X

ФІЛОСОФІЯ ОБ'ЄКТИВІЗМУ В АКТУАЛЬНОМУ ВИМІРІ ПРОЄКТУ ПРОСВІТНИЦТВА

Актуальність метафілософської проблематики зумовлена нагальною необхідністю протидіяти ірраціональним маніпуляційним впливам на особистість. Мета дослідження – обґрунтування фундаментальної функції об'єктивної філософії як практики емансипаційного мислення в ситуації актуального проєкту Просвітництва. Реалізація зазначеної мети передбачає аналітику ідейних векторів Просвітництва, втілених у раціональній етиці, міждисциплінарній науці, технологічній еволюції та гуманістичній революції. Методологічним інструментарієм виступає системний підхід, метод деконструкції, дедуктивна й індуктивна аргументація, метод концептуального аналізу понять. За результатами дослідження аргументовано евристичний потенціал критичного мислення на прикладі аналізу філософського об'єктивізму Айн Ренд, що забезпечує прагматичне втілення просвітницьких ідей в сучасних транзитних суспільствах. Наголошено, що філософська система – це завжди узагальнений і когерентний, а не партикулярний погляд на буття. Доведено, що метафілософський щабель організації особистості полягає у засадничому виборі правильної філософської системи шляхом раціонального мисленнєвого процесу і ретельного логічного аналізу. Встановлено, що філософія об'єктивізму є експлікацією раціональності, виведеної із таких філософських засновків: емпіризм, об'єктивність, розум і логіка. Епістемічним базисом цих тез є філософія Імануеля Канта, переосмислена і доповнена в ідеях просвітників 20 і 21 сторіч, зокрема сучасного канадійсько-американського когнітивіста Стівена Пінкера. З'ясовано, що у теоретично-світоглядному аспекті його дослідження тяглості просвітницьких ідей спирається на методологічний базис філософії Айн Ренд. Доведено, що суспільна модернізація транзитних суспільств потребує світоглядних засновків філософії об'єктивізму в ситуації актуального проєкту Просвітництва. Людська винахідливість, співчуття та емпатія – основа всіх позитивних зрушень, що відбуваються у світі. Завдяки цим якостям в останні сторіччя життя кардинально змінилося, його тривалість зростає а ціннісна мапа поступово еволюціонує – від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей. Обґрунтовано прагматичність об'єктивної філософії бути світоглядним фундаментом для успішного тривання модернізації українського суспільства загалом та кожного громадянина індивідуально.

Ключові слова: філософія об'єктивізму, модернізація, раціональність, розум, проєкт Просвітництва.

Вступ. Розум – це не лише унікальна, але й фундаментальна риса людини, завдяки якій вона виживає у світі й разом конструює свою реальність (Berger & Luckmann, 1966). Такі процеси мають бути осмислені в широкому сенсі, себто цілісно, а не партикулярно. Так особистість виходить на метарівень своєї діяльності, де знаходиться філософія. На сьогодні полемічним лишається питання щодо її наукового статусу: зараховувати філософію до науки, індивідуального типу світобачення або ж жанру інтелектуального письма. Це швидше атрибутивні, а не сут-

нісні проблеми філософської дисципліни. На сучасному етапі глобальних трансформаційних перетворень відчутною стає потреба в апеляції до розуму, антидогматизмі та єдино можливому виді примусу – раціональному аргументі. Про цю місію філософії постійно нагадує і сучасний вітчизняний дослідник гуманітарної культури Андрій Баумейстер: «Філософія формує толерантне ставлення людей до інших культур і способів мислення, є важливим фактором розвитку демократії у сучасному світі» (Baumeister, 2017, р. 3). На генеральній конференції ЮНЕСКО у 2005 році (де була затверджена Паризька декларація із філософії) зазначалося, що філософський досвід не виключає жодних ідей з вільного обговорення і спрямований на докладний розгляд аргументів опонента. Викладання філософії сприяє розвитку відкритості розуму людей, здатних протистояти різним формам пропаганди і має здійснюватися висококваліфікованими педагогами, які пройшли з цією метою особливу підготовку; не має підпорядковуватися жодним панівним економічним, релігійним, політичним чи ідеологічним вимогам (Philosophy and democracy in the world: a UNESCO survey, 1995, р. 15-16). Водночас варто розуміти, що екзистенційна свобода людини реалізується у виборі тієї чи іншої філософії: правильної або хибної. Ключовим показником ефективності філософського вибору є сила, що формує свідомість і характер індивідів та націй.

Мета дослідження – обґрунтування фундаментальної функції об’єктивної філософії як практики емансипаційного мислення в актуальному вимірі проєкту Просвітництва. Реалізація зазначеної мети передбачає такі **завдання**:

- 1) концептуальний аналіз епістемічної й етичної раціональності;
- 2) експлікація прагматичної когеренції філософії об’єктивізму та суспільної модернізації.

Методи дослідження: системний підхід, метод деконструкції, дедуктивна й індуктивна аргументація, метод концептуального аналізу понять. Цілісність, критичність, фундаментальність, обґрунтованість, і антидогматичність є головними властивостями філософського знання. Маємо на увазі те, що філософію конститує практика емансипаційного мислення, а саме: звільнення від влади передсудів та упереджень, авторитетів, тоталітарних систем. Таку інтелектуальну традицію у 17 сторіччі започатковує Просвітництво зі своїм проєктом культивування ідей розуму, науки та пізнання. Ідеалом виховання стає розкриття сутнісної природи *cogito* як мисленнєвої здатності особистості. Таким чином надається перевага онтологічній рівності усіх людей на противагу соціальній нерівності. Етика надихається концепцією розумного егоїзму французького матеріаліста Клода Адріана Гельвеція, а вже у 1964 році Айн Ренд називає раціональним егоїзмом етичну доктрину своєї теорії об’єктивізму («The Virtue of Selfishness», 1964). В інтелектуальному середовищі формується стійкий супротив конфесійній релігії – антиклерикалізм. Наприклад, Вольтер називав себе деїстом, тлумачив Бога як принцип світобудови, годинникаря, що запустив світовий механізм і надалі не втручався у створене. Саме Вольтеру належить вислів: «Якщо хочеш пізнати Бога, іди в наукові лабораторії, а не молися». Натомість загальна релігійність необхідна у якості інструменту стримування. Так відбувається поступова зміна усталених теїстичних поглядів: є «Бог» філософів і «Бог» церковників. Практикується критичне мислення як методологія розуму супроти ірраціональних передсудів. Знаковою стає ідея прогресу і вдосконалення природи людини, критики зазнає есхатологічна історія – саме розум уможливить вдосконалення людської цивілізації. Головні перешкоди на шляху раціонального перетворення суспільства: монархія і церква. Існування суспільства теж має підпорядковуватися науковим законам. Духовний світ людини починає редукуватися до його раціональної складової. Натомість сучасні алармічні критики проєкту Просвітництва перебувають у безпідставній тривозі щодо можливої тотальної роботизації людини. Тут доречно нагадати, що раціональність – це людське, «надто людське» (Nitsche, 2021).

Філософ і письменниця Айн Ренд стверджує, що вибір людини полягає не в тому, мати її філософію чи ні, а у тому, яку прийняти в якості своєї. Її вибір у тому, чи буде її філософія свідомою, чіткою, логічною і, відповідно, практичною або випадковою, невизначеною, суперечливою і тому згубною.

У наш час багато хто стверджує, що людина не може жити лише логікою, що має враховуватися й емоційна складова і що життєвим дороговказом є емоції та інтуїтивне сприйняття дійс-

ності. Сенс полягає у тому, що цінності та емоції людини визначаються її фундаментальною умоглядністю. Як кажуть програмісти, якість виданого комп'ютером результату визначається якістю вихідних даних. Особа, керована винятково своїми почуттями, схожа на програміста, який не розуміє результату, виданого комп'ютером.

Коли люди відмовляються від розуму, вони раптом усвідомлюють, що емоції не здатні спрямувати їх і єдине відчуття – це жах, розгубленість, дезорієнтація. Розповсюдження наркозалежності серед молоді є відображенням сьогоднішньої інтелектуальної налаштованості, демонстрацією нестерпного становища людей, відірваних від своїх методів пізнання і шукачів способів уникнути реальності, які перебувають у шоківому стані від своєї нездатності взаємодіяти зі світом (Westphal, 2019). Усе помітнішим є страх незалежності і патологічне прагнення «приналежності», бути залученим у будь-яку групу, кліку, мережу. Більшість із них не знайомі із філософією, хоча й відчують нагальну потребу у важливих відповідях на питання, які не наважуються ставити, сподіваючись, що їх маргінальна група надасть їм спрощені життєві вказівки. Люди такого типу легко опиняються під владою різних шаманних інфлуенсерів – «лідерів суспільної думки», гуру і диктаторів. Одна із найнебезпечніших дій людини щодо самої себе – це відмова від своєї моральної незалежності на користь інших.

Криза раціональності є неприпустимою для 21 сторіччя, а її паростки є антиприродним епіфеноменом жертв футурошоку. Самозбереження і самозахист мають стати відповідно наслідком і засобом розумової гігієни заради істини, справедливості і свободи, а також інших цінностей, що ми реалізуємо. Наприклад, в основі кожного досягнення, чи то науки, технології, прогресу, свободи, в основі кожної цінності, яку ми визнаємо сьгодні, включно зі створенням державності, простежуються сліди людини, яка жила більше двох тисяч років тому, – філософа й ученого Аристотеля. Водночас не варто впадати у наївну метафізичну позицію зі сподіванням отримати відповіді на всі питання, але це формує набуття безцінної навички – уміння мислити основоположними категоріями. Необхідно усвідомити, що ті, хто прагне зруйнувати нашу державність, ставлять першочерговим завданням її обеззброєння – інтелектуальне і фізичне. Це не просто політична проблема, оскільки політика не причина, а наслідок світоглядних ідей.

Прикро визнавати, але і досі побутує хибне упередження, що процес абстрактного мислення має бути «безособовим»: ідеї не мають володіти особистісним значенням і набувати ціннісного статусу і ваги для того, хто мислить. Передумова, що уможливило таку світоглядну оману, стверджує, що особистісний інтерес – засіб когнітивного викривлення. Ренд, яка стоїть на варті логічної послідовності усяких міркувань, закликає уникати цих передсудів: «особистісний» не означає «необ'єктивний»; все залежить від того, яка ви особистість. Філософія об'єктивізму наголошує на факті існування єдиної реальності, не подвоюючи її і не примножуючи зайвих сутностей. Варто збагнути, що актуальна техногенна цивілізація не є ворожою людині, а є результатом тієї істини і знань, до яких дійшло людство в процесі свого суспільного прогресу. Визнання того, що кожен винахід, інновація чи товар володіють значною, особистісною, егоїстичною вагою для нас і нашого життя, лише увиразнить і мобілізує наше мислення.

Раціональний егоїзм – це усвідомлення суб'єктивності та одиничності власного розуму, проте це аж ніяк не соліпсична настанова. Цей факт об'єктивно підтверджує потужна ідея: егоїстові потрібна спілка егоїстів (Onfre, 2016, p. 165). Звичайно, він уславлює повну свободу для індивіда, але разом він збагнув важливість для цього індивіда не залишатися самотнім. Надмірна відкритість перед зовнішніми ударами може бути занадто небезпечною для власної самості. На ґрунті конкретної політики ці принципи надихають координацію дій ризоматичного спротиву – індивіди об'єднують свої сили заради спільної дії. Такі об'єднання номадичні, динамічні й активні. Саме вони нарешті мають взяти гору над інертними, застійними і зашкарбленими профспілками, які йдуть на колаборацію із системою. Панівні еліти не знають, як їх приборкати, бо їхня логіка для них невидима, вони не можуть підкупити активістів у традиційний спосіб, як це робили раніше. Це абсолютно нова конфігурація дій, що надихається духом давнього революційного синдикалізму.

Утіленням такого ризоматичного спротиву є архітектор-новатор Говард Рорк – унікальний герой роману А. Ренд «Джерело» (Rand, 2016). У Говарді авторка вперше зобразила ідеальну людину, якою «може і має бути кожен». У своїх перших нотатках «Джерела» Айн Ренд описує його призначення як «захист егоїзму в питомому значенні цього слова», «...нове визначення егоїзму та його живий приклад». Пізніше авторка формулює тему роману як «індивідуалізм проти колективізму, не в політиці, а в душі людини; психологічні мотиви та основні передумови, що виробляють характер індивідуаліста чи колективіста». «Живим прикладом» егоїзму є Говард Рорк, «архітектор і новатор, який порушує традиції і не визнає жодної влади, окрім власного незалежного судження». Індивідуалізм Рорка протиставлений ментальному колективізму багатьох інших персонажів, які є варіаціями на тему запозиченого мислення, діяльності та життя за готовими зразками.

Схильність до морального пролетарства, ресентиментне несприйняття раціонального егоїзму (Rand, 1964) на користь декларативного альтруїзму, примирення із незаслуженою провиною – головні причини філософської пасивності. Евристичний потенціал філософії об'єктивізму та її реалізація потребують не стільки «відкритості» розуму, а його активності, здатності і налаштованості аналізувати ідеї критично. Активне мислення не зрівноважує істину і хибу, воно не зупиняється у статичному вакуумі нейтральності і невизначеності. Усвідомлення відповідальності за кожне судження спрямовує нас до стійких переконань і послідовного їх дотримання. Вправність в аргументації цих переконань формує непорушну впевненість у протидії маніпуляційним технологіям – ірраціональній вірі, неточним судженням, риторичним суперечностям, ідеологічним матрицям.

Індивідуалізм, властивий для людини Нового часу, та найважливіше право на критику як сумнів – і ми отримуємо проєкт Просвітництва, що становить сутнісне осердя модерну. Свобода суб'єктивної рефлексії відкриває нам ціннісну можливість критики (себто піддавати запереченню) позірні очевидності, зокрема емансипуватися від хибності непродуманих суджень. Це й означає, у відповідності із проєктом Просвітництва, а також із Імануелем Кантом, ставати повнолітніми – виходити зі стану рабського невміння користуватися своїм власним розумом. Така суб'єктивна автономність – ще одне важливе завоювання модерну, гранично експліковане в етиці Канта. Кантова формальна свобода є тотальною відірваністю від матерії, що стало мішенню критики і реперною точкою несприйняття філософії Канта у рецепції Ренд.

Апофатичне визначення філософії набагато змістовніше розкриває її специфіку, аніж «підручникові» дефініції щодо царини духовно-культурного буття людини. Отже, філософія не є вірою, віруванням, вигадкою, а розумовою, чітко провадженою рефлексією. Як слушно зазначає сучасний французький філософ-постмодерніст Мішель Онфре у своєму «Трактаті атеології. Фізика метафізики», проти обскурантизму боротися треба за допомоги західної раціоналістичної традиції. Належне використання здатності розуміти, правильне спрямування розуму, запровадження справжньої критичної волі, чесне застосування мислення, – ось ті нагальні виклики сучасності, що повертають нас до духу Просвітництва 18 сторіччя (Onfre, 2014, p. 27).

Відомо, що 1784 року Кант написав есеї «Відповідь на запитання: що таке Просвітництво?» (Kant, 1994). Можна з упевненістю погодитися із Онфре, що ця робота варта уваги і через двісті років. Ми можемо і маємо пристати до цього нині актуального проєкту – прагнути реалізації свого інтелектуального повноліття і нести відповідальність за свій неповнолітній стан. Вільно користуватися власними судженнями у спільноті та публічному просторі. Не сприймати за істину в останній інстанції те, що стверджують владні еліти або авторитети іншого штибу. Проте Онфре послідовно критикує Канта, що той не дотримується своїх філософських декларацій. Мабуть, найсуттєвіший закид стосується заборони використовувати розум у релігійній царині. Тому вже у новому тисячоріччі французький постмодерніст Мішель Онфре закликає нас бути кантіанцями: попри власну несміливість Канта, приймати виклик мужності, до якої він нас схиляє, хоча сам на неї не наважується.

Складні виклики та проблеми, що постають перед людством 21 сторіччя, породжують алармічні настрої. У результаті практикуємо невизначений скепсис щодо майбутнього нашої ци-

вілізації, і власне можливості прогресу. Стівен Пінкер, професор психології Гарвардського університету, аргументовано спростовує ці тези. Ґрунтуючись на фактах, він доводить, що, незважаючи на всі перепони, людство просувається вперед у таких найважливіших вимірах нашого буття як життя, здоров'я, освіченість, безпека, мир, щастя. Джерела цих та інших надбань – у конкретному історичному періоді – добі Просвітництва. Наразі першочерговим завданням постає подальша цілеспрямована реалізація просвітницьких ідеалів на тлі постсекулярних тенденцій нашої доби. Заразом слід розуміти, що саме нова раціональність є запорукою реалізації ідей сучасних просвітників, зокрема С. Пінкера і М. Онфре.

На переконання С. Пінкера, сьогодні ідеали Просвітництва набувають особливої актуальності та, як ніколи раніше, потребують захисту. Головну небезпеку він вбачає у нерозумінні сутності прогресу. Преференції доби Просвітництва, принаймні в розвинених країнах, сприймаються як непроблематична даність. Серед іншого до них належать: ставлення до людського життя як до найвищої цінності, поширення знань, доступність продуктів та чистої води, безпека на вулицях, ліки, що захищають від пандемічних і смертельно небезпечних хвороб. Антипод прогресу – дефіцит, інфекції, обскурантизм, смертельна небезпека як елемент щоденного існування – те, із чим і сьогодні стикаються мешканці низки країн із низьким рівнем життя. Усе це в сприйнятті більшості лишилося в далекому минулому. Нерозуміння сенсу прогресу часто породжує скептичне ставлення до таких натхненних Просвітництвом інститутів як лібералізм, демократичне правління та міжнародна співпраця. Така настанова може втілитися у голослівних «ізмах» і, зрештою, спричинити трансформування згаданих вище інститутів у їхню примітивну протилежність. «*Sapere aude!*» – Май мужність користуватися власним розумом! – таким, відповідно, є девіз Просвітництва. Епоха Просвітництва породила чимало ідей, багато з котрих суперечили одна одній. Однак чотири теми пов'язували їх разом: раціоналізм, наука, гуманізм і поступ (Pinker, 2019).

За словами Пінкера, якщо в мислителів Просвітництва було щось спільне – то це вимога неухильно дотримуватися стандартів раціоналізму в поясненні світобудови та не покладатися на помилкові думки, генераторами яких є віра, догма, авторитет, харизма, містицизм, інтуїція або інтерпретація священних писань. Щоразу, коли в розмові або суперечці ми обґрунтовуємо свою точку погляду, спираючись на переконання, що відповідають стандартам логічних або наукових тлумачень, ми використовуємо розум у значенні, яке в нього вкладали мислителі Просвітництва. Стверджуючи ідеал розуму, мислителі Просвітництва виходили також із того, що людській природі властива ірраціональність. Ми постійно потрапляємо в різні когнітивні пастки, через що неправильно оцінюємо події та явища. Подолати це, не докладаючи цілеспрямованих зусиль, неможливо.

Залучимо як приклад нашу новітню історію. Реалії постсовєцької дійсності швидко перетворилися на епоху терору непередбачуваної історії. Спочатку невизначеність майбутнього віталася, адже це відкривало можливості для найсміливіших політичних та соціально-економічних проєктів у публічній і у приватній сферах. Однак реальність переважила сподівання, замінивши свободу підприємництва олігархією, політичні свободи авторитаризмом, а духовні цінності – нав'язливим клерикалізмом (Minakov, 2018, p. 241). Нас почали примусово переконувати в ірраціональній необхідності підступними видами маніпуляцій. Апелували не до розуму і раціональної аргументації, а до пустих беззмистовних понять: «якість життя», «духовність», «справедлива ціна», «гідне життя» тощо. Натомість інтелект сприймався вже як рудимент, а логічна ретельність узагалі відкидалася як засіб переконання, адже «не достукається» до людей і не вплине на їхні емоції.

Прикро, що у такий спосіб і дотепер пропагандистсько-загарбницькі сили намагаються, хоча й безуспішно, відсторонити українську модерну націю від західноєвропейського цивілізаційного вибору. Що ж до глобального сьогодення, то Стівен Пінкер оптимістично наголошує на його прогресивній інтелектуальній ході. У цьому сенсі його практичні висновки суголосні філософії об'єктивізму, за якою інтелект – це наша здатність засвоювати факти реальності та оперувати ними. Завдяки цьому в останні сторіччя життя кардинально змінилося,

його тривалість продовжується, техно-гуманітарний баланс модернізується (Bogachevska & Aliksieieva, 2020, p. 78), безпека і захист набувають все більшої ваги, а ціннісна мапа регіонів світу поступово еволюціонує – від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей (Tome, 2014, p. 412). Наразі така ситуація зі сфери належного, засобами раціоналізації дискурсивних практик, має перейти у статус дійсного для усіх суспільств транзитного типу, що прагнуть успішної реалізації суспільної модернізації.

Результати дослідження. Здійснено концептуальний аналіз епістемічної й етичної раціональності на методологічному базисі метафілософії Айн Ренд. Встановлено, що філософія об'єктивізму є експлікацією раціональності, виведеної із таких філософських засновків: емпіризм, об'єктивність, розум і логіка. Доведено, що світоглядною запорукою тривалості суспільної модернізації є реалізація принципів філософії об'єктивізму в ситуації актуального проекту Просвітництва.

Висновок. На сучасному етапі розвитку і трансформації філософії варто тематизувати її евристичний потенціал у якості практики емансипаційного мислення задля виявлення і логічного спростування маніпуляційних впливів. Позиціонування філософії об'єктивізму як метанаративу раціональності виведено із таких засновків: емпіризм, об'єктивність, розум і логіка. Наголошено, що системні ідеї об'єктивізму, концептуально інтегровані у філософії Айн Ренд, забезпечують прагматичне втілення просвітницьких ідей в актуальних умовах суспільної модернізації. Ретроспективний наголос зроблено на тому, що епоха Просвітництва нерозривно пов'язана із гуманістичною революцією, яка і досі триває так само, як і просвітницький проект. Апологетом цієї позиції в глобальному сьогоденні виступає сучасний когнітивіст Стівен Пінкер. Базуючись на його аналітиці позитивних зрушень у світі, варто зазначити, що у теоретико-методологічному аспекті його висновки когерентні об'єктивній настанові Айн Ренд. У підсумку визнаємо філософію об'єктивізму як оптимальну концептуальну технологію для суспільної модернізації в контексті західноєвропейського цивілізаційного вибору.

Список використаних джерел

1. Peter L. Berger and Thomas Luckmann (1966), *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City, NY: Anchor Books. URL: <http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf> (дата звернення: 22.02.2022).
2. Баумейстер А. Вступ до філософських студій, Або Інтелектуальні подорожі до країни філософії : наук. посіб. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 238 с.
3. Roger-Pol Droit. *Philosophy and democracy in the world : a UNESCO survey / translation by Catherine Cullen*. UNESCO Publishing, 1995. 191 p.
4. Ніцше Ф. Людське, надто людське. Книга для вільних умів / Пер. із нім. К. Котюк. Львів : Астрорлябія, 2021. 624 с
5. Westphal Deb. *The Future Is in the Hands of our Youth – Are They prepared?* June 5, 2019. URL: <https://tofflerassociates.com/vanishing-point/the-future-is-in-the-hands-of-our-youth-are-they-prepared/> (дата звернення: 22.02.2022).
6. Онфре М. Сила життя. Гедоністичний маніфест / Пер. із фр. А. Рєпи. Київ : Ніка-Центр, 2016. 192 с.
7. Ренд А. Джерело / Пер. з англ. О. Замойської. Київ : Наш Формат, 2016. 752 с.
8. Rand A. *The Objectivist Ethics // Ayn Rand. The Virtue of Selfishness*. URL: https://ia902903.us.archive.org/1/items/AynRandTheVirtueOfSelfishness/Ayn_Rand-The_Virtue_of_Selfishness.pdf (дата звернення: 22.02.2022).
9. Онфре М. Трактат атеології. Фізика метафізики / Пер. із фр. А. Рєпи. Київ : Ніка-Центр, 2014. 216 с.
10. Кант І. Відповідь на запитання: що таке Просвітництво? URL: <https://docplayer.net/45242020-Imanuyil-kant-vidpovid-na-pitannya-shcho-take-prosvitnictvo.html> (дата звернення: 22.02.2022).
11. Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу / Пер. із англ. О. Любенко. Київ : Наш формат, 2019. 560 с.
12. Minakov M. *Demodernization in Post-Soviet Eastern Europe. Demodernization: Future in the Past / Minakov M. and Rabkin Y. Stuttgart: ibidem, expected : April 2018. P. 241–261.*

13. Bogachevska, Iryna and Kateryna Alieksieieva (2020) The Techno-Humanitarian Balance and Modernity. *Philosophy and Cosmology*, Volume 25, 78–87. DOI: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/25/7>

14. Томе Г. Ціннісний поворот у Європі з погляду емпіричних соціологічних досліджень // Культурні цінності Європи / За ред. Ганса Йоаса і Клауса Вігандта. Пер. із нім. К. Дмитренко і В. Шведа. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 409–471.

References

1. Berger, P. & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York, NY: Anchor Books. Retrieved from <http://perflensburg.se/>.

2. Baumeister, A. (2017). *Vstup do filosofskykh studii, Abo Intelektualni podorozhi do krainy filosofii: nauk. posib.* [Introduction to Philosophical Studies, or Intellectual Journeys to the Land of Philosophy: A Scientific Guide]. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

3. Droit, R-P. (1995). *Philosophy and democracy in the world : a UNESCO survey.* (C. Cullen, Trans.). UNESCO Publishing.

4. Nitsshe, F. (2021). *Liudske, nadto liudske. Knyha dlia vilnykh umiv.* [Human, too human. A book for free minds]. (K. Kotiuk, Trans.). Lviv: Astrorliabiia [in Ukrainian].

5. Westphal, D. (2019). *The Future Is in the Hands of our Youth – Are They prepared?* Retrieved from <https://tofflerassociates.com/>.

6. Onfre, M. (2016). *Syla zhyttia. Hedonistychnyi manifest.* [Life force. Hedonistic manifesto]. (A. Riepa, Trans.). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

7. Rand, A. (2016). *Dzherelo.* [The Fountainhead]. (O. Zamoiska, Trans.). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].

8. Rand, A. The Objectivist Ethics. *Ayn Rand. The Virtue of Selfishness.* Retrieved from <https://ia902903.us.archive.org/>.

9. Onfre, M. (2014). *Traktat ateolohii. Fizyka metafizyky.* [Treatise on Athelogy. Physics of metaphysics]. (A. Riepa, Trans.). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

10. Kant, I. *Vidpovid na zapytannia: shcho take Prosvitnytstvo?* [The answer to the question: what is the Enlightenment?]. Retrieved from <https://docplayer.net/> [in Ukrainian].

11. Pinker, S. (2019). *Prosvitnytstvo sohodni. Arhumenty na koryst rozumu, nauky ta prohresu.* [Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress]. (O. Liubenko, Trans.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

12. Minakov, M. (2018). Demodernization in Post-Soviet Eastern Europe. *Demodernization: Future in the Past* (pp. 241–261). In M. Minakov & Y. Rabkin (Eds.), Stuttgart: ibidem Press.

13. Bogachevska, I. & Alieksieieva, K. (2020). The Techno-Humanitarian Balance and Modernity. *Philosophy and Cosmology*, Volume 25, 78–87. DOI: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/25/7>

14. Томе, Г. (2014). Tsinnisnyi povorot u Yevropy z pohliadu empirychnykh sotsiolohichnykh doslidzhen. *Kulturni tsinnosti Yevropy* (pp. 409–471). [Value turn in Europe in terms of empirical sociological research. Cultural values of Europe]. In H. Yoas & K. Vigandt (Eds.), (K. Dmytrenko & V. Shved, Trans.). Kyiv: DUKH I LITERA [in Ukrainian].

Alieksieieva Kateryna Ivanivna

Candidate of Philosophical Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Pedagogics
National Transport University
1, Mykhailo Omelianovych-Pavlenko Str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4823-109X

PHILOSOPHY OF OBJECTIVISM IN THE ACTUAL DIMENSION OF THE ENLIGHTENMENT PROJECT

The topicality of the metaphilosophical issues is due to the urgent need to counteract irrational manipulative influences on the personality. The purpose of this research is to substantiate the fundamental function of objective philosophy as a practice of emancipatory thinking in the situation of the actual project of the Enlightenment. The realization of this aim involves the analysis of ideological vectors of the Enlightenment, embodied in rational ethics, interdisciplinary science, technological evolution and the humanistic revolution. Methodological tools are a systematic approach, deconstruction method, deductive and inductive argumentation, method of conceptual analysis of concepts. The research argues for the heuristic potential of critical thinking on the example of philosophical objectivism, which provides a pragmatic embodiment of enlightenment ideas in modern transit societies. It is emphasized that the philosophical system is always a generalized and coherent, not a particular view of life. It is proved that the metaphilosophical level of the organization of personality is the fundamental choice of the correct philosophical system through a rational thought process and elaborate logical analysis. It has been established that the philosophy of objectivism is an explication of rationality derived from the following philosophical foundations: empiricism, objectivity, reason and logic. The epistemic basis of these assertions is the philosophy of Immanuel Kant, rethought and supplemented in the ideas of modern cognitivist Steven Pinker. It was found that in the theoretical and ideological aspect of his study of the longevity of enlightenment ideas is based on the methodological principles of the philosophy of Ayn Rand. It has been proved that the social modernization of transit societies requires the ideological foundations of the philosophy of objectivism. The pragmatism of objective philosophy to be the worldview foundation for the successful continuation of the modernization of Ukrainian society in general and each citizen individually is substantiated.

Key words: *philosophy of objectivism, modernization, rationality, reason, Enlightenment project.*

УДК [159.923.2:316.423.6]"20"

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2022-2-6>**Лосик Ореста Миколаївна**кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Львівського національного університету імені Івана Франка

вул. Університетська 1, Львів, Україна

orcid.org/0000-0001-8245-3780

ОСОБИСТІСНА ТА СУСПІЛЬНА ЕМАНСИПАЦІЯ У ПОСТМОДЕРНІЙ СУЧАСНОСТІ

Сучасність наших часів за визначенням вважається постмодерною. Однією із її найхарактерніших ознак є всебічна емансипація індивідів, спільнот, цивілізацій. Окрім очевидного і велетенського світоглядного прориву до свободовиявлення, цей процес закономірно породив нові виклики і у інтелектуальних, і у ціннісно-духовних, і в соціально-культурних сферах життєдіяльності. Їх сутнісна природа та смислові навантаження вимагають не лише констатації чи інтерпретації, а й глибшого пояснення, аби прояснити, куди ж спрямовані постмодерні самоокреслення і яким є їх евристичний потенціал для життя особи і цілого людства. Окреслені дилеми і складають **актуальність** пропонованої розвідки.

Метою статті є розглянути характерні ознаки постмодерної емансипації у контексті шляхів подолання особистісних і соціальних криз, що супроводжують сучасність. Поставлено **завдання** – проаналізувати ідейно-смислову проблематичність постмодерного «стану духу» у двох аспектах: 1) як іманентно притаманну новітнім часам супровідну складову частину світобачення і світорозуміння; 2) як актуально-субстанційну форму сучасності, що не руйнує, а доповнює базові процеси модернізації задля міжособистісного порозуміння й суспільного діалогу.

Застосовано **методи**: із загальнонаукових – узагальнення, порівняння та системний; із конкретно філософських – діалектичний та семіотичний підходи.

Досягнуті такі **результати**: розглянуто термінологічно-поняттєві та ідейно-світоглядні труднощі, що супроводять добу Постмодерну. Підтверджено тезу про те, що подібну невизначеність майже неможливо усунути, оскільки вона іманентно притаманна духу емансипації новітніх часів. За допомогою вибраних міркувань соціологів, культурологів та філософів простежено проблематичність синкретизму постмодерного «стану духу» як у його внутрішніх, так і зовнішніх проявах, зокрема індивідуальній і суспільній розгубленості. Обґрунтовано, що новітня емансипація не заперечує ідеї поступу, хоч радикально її децентралізує, використовуючи вже не наративні, а дискурсивні бачення. Проаналізовано доцільність тягlosti досвідів модерності, яка під впливом більших і менших криз не припиняється, а, навпаки, навіть зміцнюється. Доведено, що саме феномен свободи і у постмодерні часи залишається основною підставою і метою індивідуального самоздійснення та суспільної солідарності.

Ключові слова: сучасність, емансипація, модерність, Постмодерн, криза, свобода самоідентифікації

Вступ. Актуальність «сучасного» за замовчуванням передбачає зв'язок із сьогоденням. І так, постмодерність як феномен культурної реальності, зумовлюється ідейно-світоглядною атмосферою повсякдення. Нашій сучасності, вважає Л. Стародубцева (вживаючи термін «modernity» без перекладу), подібно, як і іншим уже минулим, притаманна прикметна риса – культ новизни [14]. Вона стає певного «рисом соціального характеру» (Е. Фромм), втілюючи сукупність найзагальніших прикмет, характерних для особистісної та колективної емансипації. Але при цьому Й. Гайзінга підкреслює, що «сучасність» самоусвідомлення залежить «не стільки від покоління, до якого випало належати тій чи тій особі, скільки від знань про події давні й сьогоденні». Відповідно, особа із сучасним мисленням, яка живе в культурному сьогоденні, прагне дивитись далі «короткозорості біжучого моменту» [4, с. 221]. Тому В. Вельш й пропонує розрізняти те, що «зараз на часі» (функціонально-часовий аспект), і «чим є те, що зараз на часі» (субстанційно-вказівний аспект) [3, с. 87].

Водночас інтелектуальні й духовні процеси сьогодення засвідчують, з одного боку, кризу одновимірного (зосередженого на раціоетризмі) модернізаційного запалу, а з іншого – зусилля й намагання в умовах масового поширення гасел неоднозначності та деконструкції базових основ співжиття вийти на новий ціннісний рівень глобальної солідарності та єдності вільного людства [12].

Мета та завдання. Метою статті є розглянути характерні ознаки постмодерної емансипації у контексті шляхів подолання особистісних і соціальних криз, що супроводжують сучасність. Поставлено **завдання** – проаналізувати ідейно-сміслову проблематичність постмодерного «стану духу» у двох аспектах: 1) як іманентно притаманну новітнім часам супровідну складову частину світогляду; 2) як актуально-субстанційну форму сучасності, що не руйнує, а доповнює базові процеси модернізації задля міжособистісного порозуміння й суспільного діалогу.

Методи дослідження. Із загальнонаукових застосовано такі методи: узагальнення (поглиблено розуміння інтелектуальної та духовної природи емансипаційних перетворень сучасної доби), порівняння (зіставлено спільні тенденції світоглядної невизначеності в особистісній і суспільній життєдіяльності доби Постмодерну) та системний (прослідковано, чому в основі дискурсивної специфіки «стану духу» модерності наших часів лежить феномен свободи); із конкретно філософських підходів: діалектичний (аргументовано, як саме постмодерне трактування емансипації водночас і заперечує, і продовжує настанови до самоздійснення та солідарності) та семіотичний (проаналізовано вибрані термінологічно-поняттєві та ідейно-сміслові означення постмодерної дійсності).

Результати. Світоглядний стан постмодерності розтягнений у часі й великою мірою ще не наблизився до свого завершення в історії філософської та культурознавчої думки. Постмодерність прирівнюється до закономірних епістемологічних змін, що «кристалізують» (А. Гелен) сучасність. Серед них: переоцінка цінностей минулого; нові форми відчуження людини стосовно життєвого довкілля (природи, публічності, громадянськості); занепад метанаративних ієрархічних схем «домінування», «примусу», «істини», «всеохопності», «об'єктивного»; загальна криза розуміння, пов'язана з радикалізацією т. зв. проривів до свободи. Наведені характеристики загалом і кожна зокрема ілюструють сильну внутрішню протирічність новітньої доби. Вона відображена вже у термінологічно-поняттєвій неясності своїх самоокреслень.

Будь-які «ізми», породжені добою Постмодерну, втілюють різноманітні форми постмодерності та творять найновіше «прикладне» тло перебігу актуальної модернізації [8]. Вони встигли посіяли стале «сум'яття в суспільній думці», адже перекреслюють накопичувальне зростання «рекордів» людських досягнень: «сьогоднішнє нове не переважає учорашнє нове, воно не йде далі, швидше, сильніше, у тому ж напрямку» [6, с. 293]. Світогляди «дітей і внуків» сучасників передуючого Модерну потрапили у «ситуацію», якої раніше не було. Вона не нагадує ані давню впорядкованість, ані натхнення «революційних екзальтацій», виражається у нетривалих «ізмах» і уособлює «коливання між ейфорією і депресією» [6, с. 294].

І в наш час вичерпно проаналізувати постсучасне світобачення не просто, однак уявлення про його «невловимий характер» дуже розширюються. Схиляємося при цьому до думки, що поняття «постсучасність» – насамперед й головню соціологічне, ніж філософське. Застосування його у широкій – інтелектуальній чи науково-популярній – міждисциплінарній рефлексії небажане, оскільки побільшує плутанину і так у ледве стримуваній смисловій опанованості сучасного гуманітарного словника. Про «постсучасність» доречно й потрібно згадувати, характеризуючи геополітичні трансформації повоєнного світу, зокрема процеси глобалізації, деколонізації й технологізації життєвого довкілля.

Спробу докладнішого пояснення змістів «постсучасності» знаходимо у В. Декомба. Це поняття, як і просто «сучасність», виступає рівноцінним складником процесу світової модернізації. Різниця між ними полягає лише в тому, що перше кладе беззаперечний натиск на зовнішні, міжкультурні взаємодії, а друге розглядає можливість насамперед локального оновлення «у межах однієї національної традиції, однієї столиці» [6, с. 295]. Стан «постсучасності» – не що інше, як вимога емансипації того, що вважається традиційним, замкнутим, навіть якщо у

його внутрішніх межах здійснюються реформи, революції чи інші зміни. В. Декомб підкреслює, що в історичній ретроспективі домагання світоглядного осучаснення назагал трактувалось як «подекуди болісна» вимушеність. Вона схилила до готовності прийняти новий – чужий і сильніший – «стан духу» й, можливо, навіть згодом переконатися у конечності його модернізації, аби «вижити» задля світоглядної рівноваги.

Описаний аспект поняттєвої невизначеності Постмодерну в сучасній емансипаційній фазі натякає на питому й супровідну їй ідейно-смыслову неясність. Постмодерний світогляд базується на специфічному синкретизмі різноманітних «картин світу». Дослідники також розглядають його у призмі поєднання протиріч й контрастів, тяжіють до створення якомога суперечливішої дослідницької площини, на якій проступатиме «сценарій» актуальних питань та імовірних відповідей про найсучасніші змісти й форми емансипації.

Водночас, попри гаданий ентузіазм прогресу, постмодерний «стан» насичений своєрідним «смутом» (Ж.-Ф. Ліотар). Упродовж свого існування він проявлявся у різних формах, яких об'єднувала бунтівливість проти всього стабільного, звичного, переважного. Їх революційність, утопічність чи реакційність обстоювали свободу вивільнення «стану духу», але, істотна річ, без однозначно орієнтувального скерування, такого, яке б «відкривало позитивно нову перспективу» [18, р. 115]. Схожі міркування висловлював ще у середині ХХ ст. Х. Ортега-і-Гассет: «Наша доба вже не чується остаточною; навпаки, в самих її надрах криється невиразне прочуття, що нема часів остаточних, сталих і назавжди скристалізованих» [10, с. 30]. Воно супроводжується спільною й індивідуальною розгубленістю, адже «рештки традиційного духу звітріли» і розв'язування насущних викликів повинно здійснюватися «в абсолютному теперішньому» без співпраці з минулою традицією [10, с. 314].

Як стверджує О. Монжен: «подрібнення сенсу звільняє порох подій та «сенсацій», які завдячують важливістю вже не своїй викривальній здатності, а інсценуванню та силі шоку [...] зараз усе є зараз» [9, с. 112]. За Р. Дебре, авторська думка підлягла медіальному впливу і замість традиційної нарації, що укорінювала довіру до тяглості виголошеного, з'явився її новий тип – «думка-інтерв'ю, думка-бесіда, думка-одноденка», яка стирає відмінності між означуванням й означеним, а отже, не вимагає ні розшифрування, ні інтерпретації [5, с. 124]. Буття людей, які «поглинають» витворені образи, є промовистим свідченням безрефлексійного сприйняття їх як нештучних, очевидних. Це також прямий наслідок «можливого нездужання іманентності», як вважає Ч. Тейлор та робить нелегку спробу зсередини, як (спів)учасник, оцінити не завжди конструктивні наслідки емансипації. Іноді вони свідчать про небезпечну «хворобу» сучасності, яка полягає щонайменше у трьох, поки що не подоланих світоглядних станах постмодерного людства. Мова про: «1) відчуття крихкості смислу, пошук найвищої значущості; 2) відчуття банальності наших спроб надати урочистості моментам вирішальних змін у нашому житті; 3) цілковита банальність і порожнеча повсякдення» [15, с. 490].

Подібні настрої віддлунують і у міркуваннях інших дослідників сучасності. Судячи із численних прогнозів соціологів, наше сьогодення викликає мало оптимізму: у текстах У. Бека, Е. Гідденса, С. Леша та інших фахівців панують настрої безрадності від наслідків неконтрольованої емансипації, тиску хронічного невстигання, заплутаності самоідентифікацій, заміни прагнення свободи та відкритості потребою безпеки та відмежування, применшення цінності вибору до споживацької необхідності [16]. Можливостям (само)пізнання товаришить щораз більший неспокій, публічна сфера міжлюдських взаємодій вироджується до території співперебування, спільноти перетворюються у внутрішньо порізнені «суспільства ризику», напружена настанова на майбутнє, відриваючи від будь-яких закорінень і минулого, примножує усвідомлення та відчуття невизначеності тощо.

Сітка суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних взаємодій, звичних для сучасних розвинених країн, повсякчас надмірно ототожнюється з глобалізаційними перетвореннями, адже поєднана з ними «технологічним» чинником, розширенням медіа-публічного простору тощо. Інтерпретована таким чином постмодерна свобода стає об'єктом привласнення, інформаційним товаром. За припущенням Ф. Фукуями, недалекий той час, коли сучасна людина як свідок та учас-

ник «кінця історії» втратить свої традиційні (само)ідентифікаційні призначення. Під впливом біотехнологічних втручань у її фізіопсихо-соціальну природу всі наявні форми екзистенціальної самобутності в недалекому майбутньому також завершаться. Вони поступляться місцем генетично-модифікованій істоті, для якої ідейні підґрунтя теперішньої «сучасності» втратять будь-яку цінність. «Можливо, ми стоїмо на порозі постлюдського майбутнього», переступивши який, отримаємо новий, ще незнаний різновид свободи [17, с. 285].

У подібному ракурсі побачив свого часу «кінець сучасності» й французький аналітик Ж. Бодріяр, а саме: як актуальний занепад самої ідеї історичного поступу та утопічність її поширення на Заході, опанованому глобалізацією. Але й така оцінка вже потребує уточнень, адже новітній ідеологічний та економічний єдності почали протистояти дедалі сильніші процеси глокалізації, зокрема національно-державної та релігійної. Усім цим ознакам, що супроводять сучасність, притаманна висока рухливість і жвава «плинність» (З. Бауман). Інтенсивність їх лише наростає, а це дає підстави висловити припущення про поразку будь-якої централізованої спроби стабілізації (через сповільнення та внормування у традиційному розумінні) нашої доби.

І справді, не лише у постмодерністських текстах з'являється нове розуміння поступу як такого емансипованого здійснення сучасності, що тяжіє до непередбачуваності. До прикладу, для Р. Барта відчуження від минулих взірців – запорука його сучасності як особи й автора: «бути сучасною людиною – чи це не означає досконало знати про те, що вже нічого не можна розпочати спочатку?» [1, с. 495]. Водночас не кожна дискурсивна форма колективного показу минулого уникає нав'язування наперед заданого способу взаємозв'язку описуваних подій і віддає це право свідомості читача, наголошуючи на довільності сприйняття та оцінювання. Засаднича проблема – саме у згаданій багатоманітності бачень, об'єднаних у спільному форматі: вони розпорошені, взаємосуперечливі та «наперед визнаються неадекватними». Тому систематизація за допомогою постмодерних настанов «не дає можливості уявити й досягнути свій предмет [...] не організує минуле і в цьому сенсі не є історією» [11, с. 46–51].

Однак своєрідний «стан духу», що виникає в межах постмодерності, не лише надає будь-яким ідеям «емоційної основи» (Е. Фромм), а цільово спрямовує думки і вчинки. То ж постмодерність, уособлюючись у конкретних контекстах і стилях (зокрема, постмодернізмі), бере дієву участь у скріпленні сучасності й базових опор цивілізованого життя (насамперед прав людини, загальнолюдських цінностей). Вона підтримує двосторонній зв'язок із соціальними, правовими, економічними інституціями громадянських суспільств, оскільки, як наголошувалося, сама зумовлена «переломами» в їхніх внутрішніх структурах.

На думку О. Соболя, це явище можна назвати стратегією «емансипації людської суб'єктивності», яка поєднала «прагнення його ініціаторів набути урок з світового історичного досвіду» для «катарсису духовної культури Заходу» [13, с. 49–51]. Авторка розглядає постмодерний стан як непередбачено бунтівний сплеск філософської реакції проти «параноїдального нарцисистського самозвеличування і згубної самовпевненості» доби Модерну [13, с. 41]. Наслідки раціократичного культу «Цілого і Єдиного» науковець пов'язує з негативним спадком минулих прагнень «цивілізувати» (через освоєння та присвоєння) соціальність й культурне буття. Так, вона вважає, що саме від Модерну наша сучасність перейняла глобальні дилеми, пов'язані з екологією, геополітикою та культурною самоідентифікацією, як-от: «отруєння ґрунту, забруднення атмосфери, Світового океану, озонні дірки; потепління планетарного клімату, зростання енергоспоживання, вичерпання енергоджерел, що не поновлюються, нуклеаризм, перенаселення планети, расизм, войовничий націоналізм, СНІД, проблеми збереження стабільності біосфери, антропосфери, сфери культури» [13, с. 35].

Навіть на таких прикладах зберігається послідовність у трактуванні самої суті «сучасності» – чи її раніших, нарративних форм (притаманних Модерну) чи вже новітніших, дискурсивних (характерних для Постмодерну). Таким чином, з'являються підстави аргументовано говорити про тяглість модерності, яка зміцнюється через реформи і кризи. Той же Ф. Фукуяма, обстоюючи неунікність модернізації, нагадує: «Ми не мусимо під фальшивим прапором сво-

боди приймати жодного з цих майбутніх світів [...] не повинні сприймати себе як невідьників невинного технічного поступу, якщо він не служить гуманним цілям» [17, с. 286]. Новітні (вже постмодерні) сучасності пов'язані зі своїми раніше також сучасними (ще модерними) попередницями завдяки емансипованим настановам. Гострота їх згладжується, а несприйняття маліє з урахуванням більшої кількості різних інтерпретацій усїєї сукупності теперішніх і минулих «сучасностей».

Розмірковуючи про спрямування особистісної й соціальної модернізації впродовж останніх століть, М. Бойченко слушно наголошує, що в їх основі лежить «феномен свободи в усіх його проявах» та, у наслідку, «значно вища міра відповідальності і очікування активної участі особистості у всіх суспільних процесах» [2, с. 77]. Постмодерний період емансипації повинен тому не обмежуватися лише (хай подекуди і слушною) критикою «модерної» форми сучасності та перестати ослаблювати її актуальні виклики принциповим знеціненням будь-якої цілісності. Значно кращою евристичною альтернативою постають намагання синтезувати уроки минулого й сьогодення на новому ідейно-смысловому рівні, а саме: підтримуючи модерні тези про права людини та унікальність її базової тотожності, скріпити та розвинути їх дієздатність у контексті якнайширшої мережі соціальних комунікацій та множини нових доповнюючих (само)ідентифікацій.

Висновки. Серед сучасних суспільствознавців регулярно множаться прогнози стосовно поточних криз (економічної, політичної, релігійної, моральної й десятків інших підвидів), в умовах яких наше покоління здійснює своє існування. А позаяк «найбільш актуальне найшвидше старіє», то частина з них канула в Лету так само стрімко, як свого часу себе утверджувала – лавиноподібно, самовпевнено й експансивно, полишивши хіба що терпкий посмак беззмістовності відшумілих баталій і множину питань без відповіді. Залишаються реалії, які щоденно формують нашу дійсність і невтомно ставлять людське мислення та уяву перед черговими, складними й вимогливими викликами.

Так чи інакше конечність кризи пов'язана із ціннісно-нормативним виміром модернізації: не тільки зруйновано її базову тріадичну опору «Істина – Добро – Краса» (С. Кримський), як виявилось, бракує «готових, накопичених у попередньому досвіді, тобто акумульованих у звичаях і традиціях, алгоритмів вирішення нових проблем» [7, с. 182]. Тому пошуки субстанційних змістів сучасності недоцільно обмежувати виключно їх хронологічною актуальністю. Продуктивна соціальна емансипація індивідів та суспільств у постмодерній дійсності можлива завдяки поєднанню уроків минулих практик самоздійснення та поточних новітніх досвідів міжособистісної й суспільної взаємодії.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Від твору до тексту / Р. Барт. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. 2-ге вид., доп. Львів: Літопис, 2001. С. 491–496.
2. Бойченко М. І. Модерний концепт особистості і спроби його постмодерної деконструкції / М. І. Бойченко. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 26–28 березня 2021 р.* Харків, 2021. С. 77–78.
3. Вельш В. Наш постмодерний модерн : монографія / В. Вельш; пер. з нім. Київ : Альтпрес, 2004, 328 с.
4. Гейзінга Й. *Ното ludens* : монографія / Й. Гейзінга; пер. з англ. Київ : Основи, 1994, 250 с.
5. Дебре Р. Інтелектуальна влада у Франції : монографія / Р. Дебре; пер. з франц. Київ : Дух і Літера, 2008, 308 с.
6. Декомб В. Современная французская философия : монографія / В. Декомб; пер. с фр. М.: Издательство «Весь мир», 2000. 344 с.
7. Єрмоленко А. Ціннісно-смысловий універсум та універсум дискурсу. *Дух і Літера*. 2006. № 15–16. С. 179–184.
8. Лосик О. Модерність як настанова сучасності. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2021. Вип. 28. С. 32–39.
9. Монжен О. Виклики скептицизму. Зміни інтелектуального пейзажу Франції : монографія / О. Монжен; пер. з франц. Київ : Дух і Літера, 2011. 360 с.

10. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори : монографія / Х. Ортега-і-Гасет; пер. з ісп. Київ : Основи, 1994. 420 с.
11. Перкінс Д. Чи можлива історія літератури? : монографія / Д. Перкінс; пер. з англ. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 152 с.
12. Рижак Л. В. Солідарна відповідальність за майбутнє в умовах глобальної нестабільності світу / Л. В. Рижак. *Збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції «Філософсько-психологічні аспекти духовності сталого розвитку людства», 20 квітня 2022 р.* / відп. за вип. Н. І. Жигайло, Ю. М. Максимець. Львів, 2022. С. 5–7.
13. Соболев О. М. Постмодерн і майбутнє філософії : монографія / О. М. Соболев. Київ : Наукова думка, 1997. 188 с.
14. Стародубцева Л. (Не)Возвращение к Модерну / Л. Стародубцева. *Какой модерн? Философские рефлексии над ситуацией пост-/недо/after-post/пост-пост... модернизма* / под ред. Л. В. Стародубцевой. В 2 т. Харьков: НТМТ, 2010. Т. 1. С. 5–15.
15. Тейлор Ч. Секулярна доба: Книга перша : монографія / Ч. Тейлор; пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2013. 664 с.
16. Beck U., Giddens A., Lash S. Modernizacja refleksyjna. Polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności / U. Beck, A. Giddens, S. Lash; przekł. z ang. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. 288 s.
17. Fukuyama F. Koniec człowieka. Konsekwencje rewolucji biotechnologicznej / F. Fukuyama; przekł. z ang. Kraków : Wydawnictwo «Znak», 2004. 312 s.
18. Lyotard J.-F. Le Postmoderne expliqué aux enfants. Correspondance 1982–1985 / J.-F. Lyotard. Paris : Éditions Galilée, 1986. 176 p.

References

1. Barthes R. (1996). Vid tvorou do tekstu [From work to text]. In *An Anthology of literary and critical thought in the 20 century* / Ed. by M. Zubrytska (pp. 491–496). 2 eds. L'viv: Litopys [in Ukrainian].
2. Wojchenko M. I. (2021). Modernyj kontsept osobystosti i sprobj joho postmodernoji dekonstruktsii [Modern concept of personality and attempts of its postmodern deconstruction]. In *Problems of personal self-development in modern society: Proceedings of the II International scientific and practical conference, March 26–28, 2021* (pp. 77–78). Kharkiv: Drukarnia «Madryd» [in Ukrainian].
3. Welsch W. (2004). Nash postmodernyj modern [Our postmodern modern]. Kyiv: Altpres [in Ukrainian].
4. Huizinga J. (1994). Homo ludens. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
5. Debray R. (2008). Intelktual'na vlada u Frantsii [Intellectual power in France]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
6. Descombes V. (2000). Sovremennaia frantsuzskaia filosofyia [Modern french philosophy]. Moskva: Ves' mir [in Russian].
7. Yermolenko A. (2006). Tsinnisno-smyslovyj universum ta universum dyskursu [Value-semantic universum and discourse universum]. *Dukh i Litera*, 15–16, 179–184 [in Ukrainian].
8. Losyk O. (2021). Modernist' iak nastanova suchasnosti [Modernity as the prescription for contemporaneity]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosofsk'i nauky*, 28, 32–39 [in Ukrainian].
9. Mongin O. (2011). Vykylyky skeptytysizmu. Zminy intelektual'noho pejzazhu Frantsii [Challenges of scepticism. Changes in the intellectual landscape of France]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
10. Ortega y Gasset J. (1994). Selected works. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
11. Perkins J. (2005). Chy mozhlyva istoriia literatury? [Is Literary History Possible?]. Kyiv: Vydavnychyj dim «Kyievo-Mohylians'ka akademiia» [in Ukrainian].
12. Ryzhak L. V. (2022). Solidarna vidpovidal'nist' za majbutnie v umovakh hlobal'noi nestabil'nosti svitu [Shared responsibility for the future in the context of global instability]. In *Collection of abstracts of the VII International scientific-practical conference «Philosophical and psychological aspects of the spirituality of sustainable development of mankind», April 20, 2022* / Eds. by N. I. Zhyhajlo, Yu. M. Maksymets' (pp. 5–7). L'viv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
13. Sobol O. M. (1997). Postmodern i majbutnie filosofii [Postmodern and future of philosophy]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
14. Starodubtseva L. (2010). (Ne)Vozvraschenye k Modernu [(Non)Return to Modern]. In *What kind of modern? Philosophical reflections on the situation of post-/under/after-post/post-post... modernism* / Ed. By L. V. Starodubtseva (vol. 1, pp. 5–15.). In 2 vol. Kharkiv: NTMT [in Russian].

15. Taylor Ch. (2013). *A Secular Age*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
16. Beck U., Giddens A., Lash S. (2009). *Modernizacja refleksyjna. Polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].
17. Fukuyama F. (2004). *Koniec człowieka. Konsekwencje rewolucji biotechnologicznej*. Kraków: Wydawnictwo «Znak» [in Polish].
18. Lyotard J.-F. (1986). *Le Postmoderne expliqué aux enfants. Correspondance 1982–1985*. Paris: Éditions Galilée [in Polish].

Losyk Oresta Mykolaivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska str., Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8245-3780

PERSONAL AND SOCIAL EMANCIPATION IN THE POSTMODERN CONTEMPORANEITY

The contemporaneity of our time is by definition considered postmodern. One of its most characteristic features is the comprehensive emancipation of individuals, communities and civilizations. In addition to the obvious and gigantic worldview breakthrough to freedom of expression, this process has naturally created new challenges in the intellectual, value-spiritual, and socio-cultural spheres of life. Their intrinsic nature and semantic charge require not only assertion or interpretation, but also deeper explanation in order to clarify where the postmodern self-definitions are aimed at and what is their heuristic potential for the life of the individual and humanity. The dilemmas outlined constitute the topicality of the proposed research.

The aim of the article is to consider the characteristic features of postmodern emancipation in the context of ways to overcome personal and social crises that accompany contemporaneity. The objectives set are the following: to analyze the conceptual and semantic problems of the postmodern 'state of mind' in two aspects: 1) as an immanent accompanying component of worldview and world perception inherent in modern times; 2) as an actual-substantial form of contemporaneity, which does not destroy, but complements the basic processes of modernization for interpersonal understanding and social dialogue.

The general scientific methods that have been applied in the research are the following: method of generalization, comparative and systemic method. The specific philosophical methods used herein include dialectical and semiotic approaches.

The following results were achieved: terminological-conceptual and ideological-worldview difficulties accompanying the Postmodern era were considered herein. The thesis that such uncertainty is almost impossible to eliminate, as it is inherent in the spirit of emancipation of modern times has been confirmed herein. With the help of the selected ideas expressed by the sociologists, culturologists and philosophers, the problematic nature of the syncretism of the postmodern «state of mind» in its internal and external manifestations, including individual and social confusion, has been traced. It is substantiated that the latest emancipation does not deny the idea of progress, although it radically decentralizes it, using discursive visions instead of narrative ones. The expediency of the longevity of the experience of modernity, which under the influence of larger and smaller crises does not stop, but, on the contrary, even strengthens, is analyzed. It is proved that the phenomenon of freedom in postmodern times remains the main basis and goal of individual self-realization and social solidarity.

Key words: *contemporaneity, emancipation, modernity, Postmodern, crisis, freedom of self-identification.*

УДК 141.7

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2022-2-7>**Стежко Зоя Василівна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнського національного технічного університету
пр. Університетський 8, Кропивницький, Україна
orcid.org/0000-0002-0172-4487

Римар Сергій Петрович,

старший викладач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнського національного технічного університету
пр. Університетський 8, Кропивницький, Україна
orcid.org/0000-0001-7102-3443

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКИ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена розширенню уявлень про синергетику як лінгвометодологію, здатну вивести дослідження української терміносистеми за соціальних та культурних реалій доби Постмодерну на новий рівень – на рівень бачення мовних інновацій як засобу національної ідентифікації українства та формування його ментальності як європейської нації. Проблеми методології лінгвістики розглядаються під кутом зору як ступеня науковості досліджень, так і захисту мовно-національної ідентичності. Окреслено позитивні та негативні аспекти методологічної парадигми раціоналізму доби Модерну та методологічної парадигми антропоцентризму доби Постмодерну. У рамках розгляду способів практичної реалізації ідей постмодернізму зроблена спроба пояснити, чому імплементація філософії постмодернізму у лінгвістиці викликає в Україні масу критики, але зберігає популярність серед більшої частини населення європейських країн. Стверджується, що саме синергетика є лінгвометодологією, яка найбільш повно відповідає добі Постмодерну. Проаналізовано застосування синергетичної методології у контексті постмодерної стратегії деконструкції. Обґрунтовано необхідність зміни пріоритетів лінгвометодології у дослідженнях сучасної української мови. Проводиться думка, що ефективність застосування принципів синергетики у дослідженнях української терміносистеми досягається філософською зрілістю науковця та глибоким розумінням семантики синергетичної термінології. Доведена необхідність поєднання можливостей загальнофілософської та міждисциплінарної синергетичної методології у дослідженні, поясненні та прогнозуванні лінгвістичних процесів в Україні. З позицій синергетичного розуміння української мови як відкритої системи обґрунтовується правомірність іншомовних запозичень, фемінітивів та їх наступне унормування. У цілому сучасні мовні перетворення бачаться наслідком демократичних суспільних трансформацій та наближення українства до європейськості на ментальному рівні. Також даний методологічний аналіз здатний ініціювати широку дискусію про роль та місце синергетичної лінгвометодології у дослідженні сучасної української мови.

Ключові слова: методологія, синергетика, лінгвістика, мова, міждисциплінарність, самоорганізація, нелінійність.

Постановка проблеми. Українство вступило у нову добу свого національного становлення, і потужним чинником просування по шляху ідентифікації постало оновлення мови за соціальними запитами європейськості нації. «Мова – запорука тривкої ідентичності нації, основа її етнокультурної цілісності», – мовиться у преамбулі до щойно затвердженого нового правопису. Бажана тривкість ідентичності обумовлюється рухом українства до одномовності як маркера національного відродження. Проте постає проблема методологічного забезпечення наукового обґрунтування одномовності як базової цінності українського народу та його консолідуючого чинника. Методологічна вивіреність є чи не найголовнішою умовою результативності дослідження, тож була і зараз є предметом особливої турботи академічно зрілих вчених-лінгвістів.

На сьогодні можна констатувати, що технології досліджень виходять на новий методологічний рівень. Істотні зрушення у світоглядних позиціях, а відповідно й методологічних уподобаннях вчених відбулися під впливом постмодернізму. Постмодернізм має значний гуманістичний потенціал, який полягає у постулюванні свободи бути самим собою в наративному вираженні дійсності. У соціальному вимірі лінгвістики за антропологічної картини постмодернізму маємо піднесення самосвідомості українства, осмислення власної ідентичності.

Породжений інформаційною культурою постмодернізм спричинив переоцінку цінностей в усіх сферах суспільного буття, а в методології відбулася переорієнтація – з панівного у модернізмі раціоцентризму на антропоцентризм, з діалектики на синергетику.

Аналіз публікацій засвідчив, що в загальнонауковому контексті синергетика як методологія фундаментально висвітлена в роботах Г. Хакена, І. Пригожина, В. Буданова, І. Добронравової, О. Князевої, С. Курдюмова, В. Стюпіна. Істотні наукові здобутки у розвиток уявлень про синергетичний підхід у лінгвістичних дослідженнях внесли В. Бутов, І. Герман, Т. Домброван, А. Калита, Е. Ковтуненко, С. Коломієць, О. Кубрякова, О. Лещак, В. Маслова, І. Петренко, В. Піщальникова, О. Селіванова, Ю. Стежко та інші.

Серед закордонних дослідників з проблеми лінгвометодології та суміжних з нею варто відзначити роботи: R. Freidin [16] (критичні зауваження щодо методології декотрих лінгвістичних досліджень); В Karstens., С. Klippi, R. Nefdt [17] (міждисциплінарний підхід у лінгвістиці, значення мови у вивченні наук); М. Mahkamova [18] (роль фонових знань у подоланні явища лексичної лакуарності); R. Nefdt [19] (філософські основи мовознавства, інтегративні зв'язки лінгвістики з іншими науками).

Проте говорити про завершеність лінгвістичної рефлексії щодо того, якою має бути лінгвометодологія, не доводиться, а отже й наше статейне дослідження видається на часі, позаяк до певної міри сприяє обґрунтуванню правомірності визначення синергетичної методології як відповідної культурним перетворенням за гуманістичними імперативами постмодернізму та соціальним запитам українства.

Метою нашої статті є висвітлення канонів синергетики як методології лінгвістики на прикладі становлення та розвитку української терміносистеми за соціальних та культурних реалій доби Постмодерну, зіставлення настанов синергетики із сучасними мовними процесами.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернемося до аналізу сучасного стану методології лінгвістичних досліджень. Маємо нарікання, що далеко не усі дослідники переймаються значимістю їх методологічної вивіреності. Звідси маємо багато в чому хибні оцінки сучасних мовних трансформацій. Зокрема, як зауважує О. Лещак, декотрі мовознавці «...взагалі не переймаються питаннями щодо методологічної основи свого дослідження, оскільки думають, що просте та строге слідування фактам або традиційним постулатам забезпечить необхідний рівень «науковості» й «об'єктивності» їхньої роботи» [6, с. 46]. Тож, оцінка сучасного стану лінгвометодології О. Селівановою як кризового [10, с. 10], на нашу думку, достатньо об'єктивно характеризує лінгвістичний дискурс консервативно чи прогресивно налаштованих вчених.

Разом з тим спостерігаємо і тенденції інтеграції лінгвістики з іншими галузями науки, новаторські пошуки філософської парадигми, здатної охопити міждисциплінарні зв'язки. Академічно зрілі дослідники завжди дотримувалися певної філософської парадигми з намірами надати лінгвістиці нового філософського поштовху. Інша справа – якої парадигми. Панівна діалектика часів Модерну пошуками протилежностей наразі не відповідає запитам на мовну консолідацію та гуманізацію суспільства. Тому інколи дослідники демонструють зразки методологічного анархізму на кшталт фейерабендівського «дозволено усе» або взагалі сповідують методологічний нігілізм. У таких випадках губиться ключовий маркер науковості методології – принцип об'єктивності. За оцінкою В. Чернієнка та В. Маляра, подібне ставлення до методології є виявом «маргінального стану свідомості». «Наївно думати, що теперішній методологічний нігілізм – це щось подібне мимовільному недогляду, – пишуть вони. - Прийнятніше бачити в ньому вираження свідомої позиції, що відхиляється від строгості і точності мислення, як обтяжливої і шкідливої для нього властивості...» [15, с. 140].

Ігноруючи синергетику як найбільш відповідну постмодерністським зрушенням у лінгвістиці, маємо бути свідомі того, що втрати від неадекватності методології не обмежуються лише втратою науковості дослідження. Антропологічні виміри лінгвістики відібраються соціальними та культурними втратами. Утім, обнадійливою бачиться тенденція, що останнім часом усе частіше спостерігаються спроби застосування до аналізу лінгвістичних явищ синергетичного підходу. Переважна більшість лінгвістів, не дивлячись на об'єктивні труднощі, послідовно дотримується провідної наразі методології міждисциплінарного рівня – синергетики та усіх її настанов.

Щоправда, маємо застереження. У багатьох випадках спостерігається довільне тлумачення синергетики, яке межує з еkleктикою – так званою «народною діалектикою» [15, с. 150] – і тим самим дискредитує синергетику в очах практиків. Більш докладно про обумовленість ефективності синергетичної методології стосовно лінгвістичних досліджень належною фаховою (як на нас, філософською) підготовкою дослідника мовиться у статті В. Бутова [1]. Він наводить низку недоречних, на його думку, посилань на синергетику, «говорящих о полном непонимании того, что такое синергетика» [1, с. 20], і закликає ретельно «...сопоставлять термины синергетики с соответствующими терминами лингвистики» [1, с. 23].

Сучасна наукова література рясніє визначеннями синергетики, що свідчить про багатомірність її методологічного потенціалу. Проте на порядку денному сучасного методологічного дискурсу домінують такі її положення як міждисциплінарність, самоорганізація, відкритість та нелінійність мови як системи, що розвивається за запитами культури.

За В. Бутовим, одним із наріжних каменів – принципів синергетики, які викликають сумніви як чинники лінгвометодології – є міждисциплінарність. «Междисциплинарность в синергетике означает, прежде всего, перенос методов исследования и используемых моделей из одной научной дисциплины в другую» [1, с. 21]. Визначення є цілком слушним. Проте варто говорити не лише про «перенос», а й про застосування спільних для усіх наук загальнонаукових методів, але за умови, що будуть створенні підстави для узгодження понятійного апарату лінгвістики та інших наук або її галузей. Такою підставою може слугувати філософія, категорії якої є найбільш загальними, а отже й спільними для усіх наук, або ж математика – як засіб формалізації, яка ступенем загальності свого понятійного апарату поступається лише філософським категоріям.

На користь ефективності міждисциплінарності в лінгвометодології свідчать чисельні інтегративні утворення лінгвістики на засадах математичного апарату та методів за канонами синергетики – лінгвокібернетика, математична лінгвістика (обчислювальна лінгвістика), лінгвістична статистика, лінгвістична історіографія тощо, котрі передбачають міждисциплінарний рівень досліджень та застосування математичних методів.

Практика дає нам і зразки продуктивної інтеграції лінгвістики та соціально-гуманітарних наук на кшталт соціолінгвістики, психолінгвістики. Тож стосовно методології лінгвістики видається цілком правомірним не обмежувати таку норму синергетики як міждисциплінарність.

Синергізм відомих когнітивних практик з лінгвістики також надає широкий спектр можливостей для вивчення самоорганізації мови, її відкритості для взаємодії з іншими мовами. Наразі в синергетичній концептуалізації мовної картини світу проявляється динамічна нестабільність мови, а дійсність усе більше ідентифікується як наративна модель мультиверсуму дискурсів. У цьому сенсі варто нагадати відому тезу Е. Сепіра, що мова є похідною від культури. «...Язык в своей лексике более или менее точно отражает культуру, которую он обслуживает, совершенно справедливо и то, что история языка и история культуры развиваются параллельно» [11, с. 194]. Маємо відзначити, що наразі мова стала більш ніж засобом вираження постмодерністських культурних перетворень. За новітніх соціальних перетворень мова постала провідним чинником національної ідентифікації, виразником державності. Сучасне конституювання мови за вектором європейськості українства та новим правописом показало конструктивну роль флуктуацій, які виводять на аттрактори як бажані програми-цілі. Йдеться про те, що будь-який, навіть незначний випадковий вплив флуктуації, наблизений до біфуркації за умов нелінійності системи, може істотно вплинути на її стан в цілому. За крилатим

висловом: «мова – це живий організм» криється її потуга як чинника національної ідентичності; водночас вираз «живий організм» означає і її відкритість для взаємодії з іншими мовами, а звідси й зрозумілі суперечки – що наразі є потенційно потужнішим аттрактором – аттрактор консервації чи неологізації. При цьому перехід мови у новий стан не варто розглядати як цілковиту випадковість, адже упорядкування обумовлене не лише об'єктивністю розвитку, а й його соціальною скерованістю.

Методологічна стратегія синергетики найбільш виразно проявилася у мовних новаціях, які відбулися у новітній історії українства під впливом змін у суспільній свідомості. Адже, як відомо, «язык есть то, как думают» [11, с. 193], як і відомо, що вибір методології обумовлений світоглядом дослідника. Українці ж наразі мислять усе більше категоріями державотворення – саме вони спричинили мовно-культурні флуктуації, за яких мова як система увійшла в поле тяжіння аттрактора вивільнення лексики від русизмів та осучаснення за рахунок англомовних запозичень.

Світогляд лінгвістів-теоретиків та й практиків переорієнтовується на бачення розвитку мови як єдності закономірностей та випадковостей. «Сьогодні у колі академічно зрілих дослідників-лінгвістів набирає ваги бачення мови як динамічної дисипативної системи, обумовленої як закономірностями, так і випадковостями, як об'єктивним, так і суб'єктивним чинниками, а назагал прагматизмом» [13, с. 104]. Наразі – це прагматизм мовної ідентифікації українства.

Постмодерністський цивілізаційний злам закономірно відбився на мові українства усією повнотою культурних перетворень, які спричинили флуктуації, котрі потягли за собою радикальні зміни мови. Флуктуація як вихід зі стану рівноваги назагал видається спонтанним феноменом, але ті істотні наслідки, які вона спричиняє, є закономірним кроком самоорганізації. Дисипативність мови як системи пояснює як спонтанність, так і закономірність появи нових мовних форм відображення картини світу, словотворень, запозичень та їх унормувань за певним аттрактором розвитку. А разом із мовними інноваціями українство перейшло на новий рівень національної ідентичності.

Але мовні інновації закономірно обумовили виникнення й нових проблем як соціального, так і мовознавчого характеру. Загострилися дискусії з приводу того, якою має бути українська мова за нових суспільних реалій. Так, на порядку денному постали питання – чи доречно запроваджувати фемінітиви, чи становлять загрозу національній ідентичності іншомовні запозичення? За настановами синергетики дана проблема передбачає можливість її розв'язання. І українські лінгвісти вчасно визначилися із засобами практичного розв'язання проблемних завдань мовної ідентифікації держави та повернення до своєї автентичності, своєчасно позбувшись рудиментів минулої хаотизації мови як порушень мовних норм у вигляді русизмів та маскулятивів, запровадивши новий правопис. У цьому разі хаос відіграв позитивну роль, спричинивши вихід на аттрактор-мету – осучаснення мови як засобу ідентифікації українства.

Таким чином, можна стверджувати про завершення історичного періоду «мовного імперіалізму» (Р. Філіпсон), спричиненого тривалою колонізацією України та руйнацією автентичності мови. Лише за сучасних орієнтирів на утвердження державного суверенітету відбулося мовне впорядкування за аттрактором з найбільшим потенціалом соціального прагматизму та постмодерністської культуровідповідності. Мова позбулася русизмів як чинників маргіналізації під культуру та цінності метрополії, і українство тим самим відзначилося ментальними зрушеннями у бік історично притаманної йому європейськості. Наразі інноваційними домінантами в оновленні української мови стали її фемінітивізація та насичення англіцизмами.

Поштовхом до впровадження фемінітивів стали соціокультурні зрушення та посилення громадських рухів за гендерну рівність під впливом європейських демократій; разом з тим реалізувалась потреба позбутися порушення морфолого-синтаксичної норми української мови – сполучення іменника чоловічого роду із дієсловом у жіночому.

Проте «для покоління, обтяженого рудиментами русифікованої української мови, фемінітиви, принаймні частина з них, бачаться неологізмами, якщо не оказіоналізмами» [12, с. 109]. У колі декотрих лінгвістів фемінітивізація викликала невдоволення, підставою для чого стало

свідоме чи несвідоме нехтування настановами синергетики, яке й спричинило хибні оцінки мовно-семантичних процесів. Але, хоч і не без тривалих дискусій, усе ж переміг методологічний принцип відкритості мови як системи для змін згідно культурних запитів. Щодо сприйняття фемінітивізації мови пересічними українцями, то «відомо, що суспільна думка формується мільярди разів повтореною практикою. І те, що наразі видається неологізмом, згодом відіб'ється у мисленні нормативною лексикою, тобто відбудеться психологічна адаптація свідомості українців» [12, с. 109]. Те ж саме можна говорити і про сприйняття українцями англіцизмів.

Збагачення української мови англіцизмами обумовлене культурними зв'язками, економічною та науково-технологічною співпрацею із демократичними країнами світу – з одного боку, та відсутністю відповідників в українській мові – з іншого. Якщо говорити мовою синергетики – відбулася руйнація однолінійності мовного виразу дійсності. Наразі маємо широкий ужиток низки транскрипцій англійських лексем (транскрипція являє собою формальне пофонемне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою фонем української мови), як то: *стейкхолдер*, *хайп*, *бот*, *хай-тек*, *локдаун*, *спам*, *хейтер*, кейтеринг, *фітінг*, *камінг-аут*, *аутинг*, *фрілансер*, *тренд* та т.і. De facto відбулася асиміляція іншомовних запозичень за вимогами суспільних запитів.

Щоправда, не усіма вченими, у тому числі й лінгвістами, насичення української мови англіцизмами сприйнялося однозначно позитивно. У колі українських мовознавців виявилось немало прихильників мовного пуризму, і не лише поміркованого, а й крайнього, які ратують за очищення української мови та навіть наукової термінології від зайвих, на їх думку, іноземних елементів. Як аргумент, проти зростання питомої ваги англіцизмів в українській мові наводиться думка, що будь-які кальки з іноземної мови приводять до розчинення національної ідентичності. Тож у разі відсутності українського відповідника пропонується вдаватися до описового методу перекладу. Але така пропозиція не зустріла схвалення у переважній більшості лінгвістів. Багатослівний пояснювальний текст, на їх думку, є не кращим способом заміни іншомовного запозичення. Наприклад, популярний нині англіцизм *harassment* не має українського відповідника, який би передав усю його семантичну багатогранність. Те ж саме можна говорити про слово *drift*, *target* та про багато інших англіцизмів. Поза тим, у разі полісемії вдаватися до опису доводилося б щоразу по-іншому. Тож застосування методу калькування є цілком виправданим. Калькування як форму запозичення маємо сприймати як процес розвитку мови за законом економії мовної системи та як вияв її відкритості. В асиміляції запозичень вбачається самоорганізація під впливом екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників.

Щодо аргументу на користь розчинення національної ідентичності під впливом англіцизмів, то, як на нас, вони не є переконливими, позаяк ідентичність, як і ментальність, не є історичною константою, вони еволюціонують відповідно до мовних новацій. А український індивідуалізм як аргумент на користь консервації мови, про який за різних часів писали Ю. Бойко, В. Гельнер, О. Кульчицький, І. Марчук, Д. Чижевський [4, с. 75], маємо розглядати привнесеним ззовні разом із маргіналізацією мови за зразками чужих українству цінностей.

Наразі утвердження українців у власній державності відбулося у суспільній свідомості новими якостями, за яких ідентичність, ментальність набувають змісту європейськості, паритетності з націями англomовного світу (докладно розвиток особистості як психолінгвістична проблема за соціокультурних умов постмодернізму висвітлено у роботі [20]). У цьому сенсі нам імпонує бачення українства Ю. Павленком: «Ми (українці – авт.) потенційно здатні сприймати західні досягнення найбільш органічно, порівняно з більшістю інших країн світу» [8, с. 164]. Наразі лінгвісти – прихильники бачення сучасних мовних тенденцій – аналізуючи мову крізь призму настанов синергетики, позбулися догматизму в оцінках ментальності українців та новацій в українській мові. Українська мова за щойно затвердженим новим правомислом, поза сумнівами, утримує в собі національні риси попередніх поколінь, але – як відкрита система – й відбиток новітніх євроінтеграційних процесів.

Звісно, унормування англіцизмів є виправданим лише за умови дотримання міри, за перетином якої їх кількість зможе повторити перетворення української мови на суржик, як це мало місце

з русизмами. На жаль, у багатьох випадках у засобах масової інформації має місце невиправдане застосування англіцизмів, які без семантичних втрат можна замінити українськими словами.

Своєчасно буде задатися питанням, чи є сучасний стан української мови останнім кроком у розвитку мови? Відповідь – ні. Є підстави стверджувати, що на зміну стану невідповідності мови, яка була обумовлена порушенням морфолого-синтаксичних норм української мови (позначення жіночої статі чоловічими найменуваннями), прийшов інноваційний варіант синтаксичного унормування як новий стан рівноваги системи, але не останній. Нові цивілізаційні перетворення спричинять чергові флуктуації і черговий етап розвитку мови, але незмінною залишиться її роль як засобу націєтворення.

Висновки. Зазначене дає підстави стверджувати, що синергетика як методологія лінгвістичних досліджень забезпечує конструктивний підхід до аналізу сучасних мовно-культурних процесів в українському середовищі, новий рівень розуміння ролі мови в націєтворенні. Синергетичний підхід до аналізу екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників розкриває перспективи розвитку української мови у наступних цивілізаційних трансформаціях.

Запропоноване нами бачення синергетики як лінгвометодології не розкриває усі її прояви. Тож перспектива подальших досліджень є очевидною.

Список використаних джерел

1. Бутов В.Н. О некоторых проблемах синергетического анализа. Вісник Запорізького національного університету. *Філологічні науки*. № 2. 2008. С. 19-23
2. Ветрова Э.С. Методология и методы лингвистических исследований: Учебное пособие. Донецк : ДонНУ, 2019. 158 с. URL: http://library.donnu.ru/el/ed/2527_9GUI.pdf
3. Дичковська Г.О. Проблеми державотворення: український індивідуалізм. *Людина і політика*. № 2. 2002. С. 73-81.
4. Домброван Т.И. Лингвосинергетика – новое направление филологических студий. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. 2016. № 6. С. 50-56.
5. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. К.: ПАРАПАН, 2003.
6. Лещак О.В. Очерки по функциональному прагматизму: Методология – онтология – епистемология. Тернополь-Кельце: Підручники та посібники, 2002. 255 с.
7. Оноприенко В.И. Нарратив как стратегия и практика постмодернистского обновления методологии социогуманитарного знания. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2010. № 1. С. 22-25.
8. Павленко Ю.В. Походження та цивілізаційна ідентичність українського народу COLLEGIUM; *Международный научно-художественный журнал*. 2004. № 15. С.149-164. URL: <http://old.burago.com.ua/index.php/ru/zhurnaly/mezhdunarodnyj-nauchno-populyarnyj-zhurnal-collegium/collegium-15-2004>
9. Петренко І.П. Основні парадигмальні ознаки сучасної лінгвістичної науки. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2013. № 27. С 185-191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/getvz_2013_27_21.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава : Довкілля. 2008. 711 с.
11. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М.: «Прогресс», «Универс». 1993. 656 с. URL: http://tlf.msk.ru/school/sapir_school.htm
12. Стежко Ю.Г. Фемінітиви в українській мові: лінгвосоціальний контекст. *Філологічні трактати*. Том 12, № 2. 2020. С. 104-113.
13. Стежко Ю.Г. Білоус Н.П., Методологія лінгвістичних досліджень в імперативах постмодернізму. *Філологічні трактати*. Том 13, № 1. 2021. С. 100-110.
14. Турчак О.М. Екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники виникнення окаянізмів у мові періодики кінця ХХ століття. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Випуск IV. С 30-37. URL: http://ir.duan.edu.ua/bitstream/123456789/1583/1/nzbdpufn_2014_4_6%281%29.pdf
15. Чернієнко В., Маляр В. Маргінальний чинник методологічного нігілізму. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Філософія*. Випуск 7. 2010.

136-153. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_XYOPHyts1UQkxVNU1RdGNzaEU/view?resourcekey=0-VEeThGQIbvr4c7ZLtf4VPw

16. Freidin R. A note on methodology in linguistics. Cambridge University Press. 2009. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/behavioral-and-brain-sciences/article/abs/note-on-methodology-in-linguistics/16A98320EAC04AB03988D919CFA2D8BF> DOI: <https://doi.org/10.1017/S0140525X09990665>

17. Karstens B., Klippi C., & Nefdt R. (Eds.) (2020). *The Philosophy and Science of Language: Interdisciplinary Perspectives*. Palgrave Macmillan. 444 p. URL: <https://www.palgrave.com/gp/book/9783030554378>

18. Mahkamova M. (2018). Modern Problems of Linguistics and Methods of Teaching English. *Образовательный процесс*. Выпуск № 1, 2018. С. 26-28. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modern-problems-of-linguistics-and-methods-of-teaching-english/viewer>

19. Nefdt R. (2019). The Philosophy of Linguistics: Scientific Underpinnings and Methodological Disputes. *Philosophy Compass* 25p. URL: <https://doi.org/10.1111/phc3.12636>; <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/phc3.12636>

20. Stezhko, Yu., Drabovska V., et al. (2021). A Linguistic and Philosophical Analysis of Anthropological Paradigms. *Postmodern Openings*. Vol. 12. No. 1. Supl. 2021, pp. 287-301 URL: https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/issue/view/12_1sp1_2021

References

1. Butov, V.N. (2008). O nekotorykh problemakh sinergeticheskogo analiza [About some problems of synergetic analysis]. *Visnik Zaporizkogo natsionalnogo universitetu. Filologichni nauki*. № 2. pp. 19-23. [in Russian].

2. Vetrova, E.S. (2019). *Metodologiya i metody lingvisticheskikh issledovaniy: Uchebnoe posobie* [Methodology and methods of linguistic researches: Textbook]. Donetsk: DonNU. 158 p. URL: http://library.donnu.ru/el/ed/2527_9GUI.pdf [in Russian].

3. Dychkovska, H.O. (2002). Problemy derzhavotvorennia: ukrainskyi indyvidualizm [Problems of a state formation: Ukrainian individualism] *Liudyna i polityka*. № 2, pp. 73-81. [in Ukrainian].

4. Dombrovan, T.I. (2016). Lingvosinergetika – nove napravlenie filologicheskikh studii [The linguistic synergetics - a new direction of philological studies] *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriya «Filolohichni nauky». Movoznavstvo*. № 6, pp. 50-56. [in Russian].

5. Krymskyi S.B. (2003). *Zapyty filosofskykh smysliv* [Requests of philosophical meanings]. K.: PARAPAN, 240 p. [in Ukrainian].

6. Leshchak, O.V. (2002). *Ocherki po funktsionalnomu pragmatizmu: Metodologiya – ontologiya – epistemologiya* [Essays about functional pragmatism: Methodology – ontology – epistemology]. Ternopol-Keltse: Pidruchnyky ta posibnyky, 255 p. [in Russian].

7. Onoprienko, V.I. (2010). Narrativ kak strategiya i praktika postmodernistskogo obnoveniia metodologii sotciogumanitarnogo znaniia. [Narrative as a strategy and practice of postmodern renewal of the methodology of social-and humanitarian knowledge]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Filosofiya. Kulturolohiia*. № 1, pp. 22-25. [in Russian].

8. Pavlenko, Yu.V. (2004). Pokhodzhennia ta tsyvilizatsiina identychnist ukrainskoho narodu [An origination and a civilizational identity of the Ukrainian people]. *Mezhdunarodnyi nauchno-khudozhestvennyi zhurnal*. 2004. № 15, pp. 149-164. URL: <http://old.burago.com.ua/index.php/ru/zhurnaly/mezhdunarodnyj-nauchno-populyarnyj-zhurnal-collegium/collegium-15-2004> [in Ukrainian].

9. Petrenko, I.P. (2013). Osnovni paradyhmalni oznaky suchasnoi linhvistychnoi nauky [The main paradigmatic features of modern linguistics]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*. № 27, pp. 185-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gotvz_2013_27_21 [in Ukrainian].

10. Selivanova, O.O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk* [Modern linguistics: its directions and problems: a textbook]. Poltava: Dovkillia. 711 p. [in Ukrainian].

11. Sepir, E. (1993). *Iazyk. Vvedenie v izuchenie rechi. Izbrannye trudy po iazykoznaniiu i kulturologii* [Language. Introduction to the study of speech. Selected works on linguistics and study cultural]. M.: «Progress», «Univers». 656 p. URL: http://tlf.msk.ru/school/sapir_school.htm [in Russian].

12. Stezhko, Yu.H. (2020). Feminityvy v ukrainskii movi: linhvosotsialnyi kontekst [Feminitives in the Ukrainian language: linguistic and social context]. *Filolohichni traktaty*. T. 12, № 2, pp. 104-113. [in Ukrainian].

13. Stezhko, Yu.H., Bilous, N.P. (2021). Metodolohiia linhvistychnykh doslidzhen v imperatyvakh postmodernizmu [Methodology of linguistic researches in the imperatives of postmodernism]. *Filolohichni traktaty*. T. 13, № 1. [in Ukrainian].

14. Turchak, O.M. (2014). Ekstralinhvalni ta intralinhvalni chynnyky vynyknennia okazionalizmiv u movi periodyky kintsia XX stolittia. [Extralingual and intralingual factors of the occasionalisms emergence in the language for the late twentieth century]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vypusk IV, pp. 30-37. URL: http://ir.duan.edu.ua/bitstream/123456789/1583/1/nzbdpufn_2014_4_6%281%29.pdf [in Ukrainian].

15. Cherniienko, V., Maliar, V. (2010). Marhinalnyi chynnyk metodolohichnoho nihilizmu [A marginal factor of methodological nihilism]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia Filosofiia*. Vypusk 7, pp. 136-153. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_XYOPHyts1UQkxVNU1RdGNzaEU/view?resourcekey=0-VEeThGQIbvr4c7ZLtf4VPw [in Ukrainian].

16. Freidin, R. (2009). A note on methodology in linguistics. *Cambridge University Press*. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0140525X09990665>; . [in English].

17. Karstens, B., Klippi, C., & Nefdt, R. (Eds.) (2020). *The Philosophy and Science of Language: Interdisciplinary Perspectives*. Palgrave Macmillan. 444 p. URL: <https://www.palgrave.com/gp/book/9783030554378> . [in English]

18. Mahkamova M. (2018). Modern Problems of Linguistics and Methods of Teaching English. *Obrazovatelnyi protsess*. Vypusk №1, pp. 26-28. [in English].

19. Nefdt, R. (2019). The Philosophy of Linguistics: Scientific Underpinnings and Methodological Disputes. *Philosophy Compass* 25p. URL: <https://doi.org/10.1111/phc3.12636> [in English].

20. Stezhko, Yu., Drabovska V., et al. (2021). A Linguistic and Philosophical Analysis of Anthropological Paradigms. *Postmodern Openings*. Vol. 12 No. 1. Sup1. 2021, pp. 287-301 URL: https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/issue/view/12_1sp1_2021 [in English].

Stezhko Zoya Vasylivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of History,
Archeology, Information and Archival Affairs
Central Ukrainian National Technical University
8, Universytetskyi ave., Kropyvnytskyi, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0172-4487

Rymar Serhii Petrovych

Senior Lecturer at the department of History,
Archeology, Information and Archival Affairs
Central Ukrainian National Technical University
8, Universytetskyi ave., Kropyvnytskyi, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7102-3443

METHODOLOGICAL POTENTIAL OF LINGUISTICS SYNERGETICS IN THE REPRESENTATION OF POSTMODERN TRANSFORMATIONS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is about an expanding ideas about synergetic as the linguistic methodology, that can bring up the study about Ukrainian system of terminology in time period of the social and cultural realities of the Postmodern era onto a new stage - the stage of a seeing language innovations as a way for the national identification of ukrainian and formation of its mentality as a European nation. Linguistics methodology problems are considered in thru the view of both a scientific level of researches and the protection of the linguistic- and national identification. Positive and negative aspects of the methodological paradigm of rationalism of the era of Modern and the methodological paradigm of anthropocentrism of the Postmodern period were outlined. As part of the consideration of ways to put the ideas of postmodernism into practice, an attempt was made to explain why the implementation of the philosophy of postmodernism in linguistics provokes a lot of fierce criticism in Ukraine, but

remains popular among the majority of European countries. It is argued that the synergetic is the linguistics methodology itself that most fully corresponds to the era of Postmodern. The application of synergetic methodology in the context of postmodern deconstruction strategy is analyzed. The necessity of changing the priorities of linguistic methodology in the research of the modern Ukrainian language is substantiated. It is believed that the application effectiveness of the synergetic principles in the study of Ukrainian terminology system is achieved by the philosophical maturity of a scientist and a deep understanding of the semantics of synergetic terminology. The necessity of combining the possibilities of general philosophical and interdisciplinary synergetic methodology in research, explanation and forecasting of linguistic processes in Ukraine is proved. From the standpoint of synergetic understanding of the Ukrainian language as an open system, the legitimacy of foreign language borrowings, femininitives and their subsequent normalization is substantiated. In general, modern language transformations are seen as a consequence of democratic social transformations and the approach of Ukrainians to Europeanness on a mental level. Also, this methodological analysis is able to initiate a broad discussion about the role and place of synergetic linguistic methodology in the study of modern Ukrainian language.

Key words: *methodology, synergetic, linguistics, language, interdisciplinary, self-organization, nonlinearity.*

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Арапакі М. В.

НАПРЯМИ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ».....4

Ніколаєва І. Б.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ.....13

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

Кадієвська І. А., Огороднійчук І. А.

ПРОБЛЕМА ВІЛЬНОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....22

Manchul B. V., Martynenko O. P.

THE PROBLEM OF LANGUAGE AND COMMUNICATION
IN PHILOSOPHICAL DISCOURSE.....27

ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Алексеева К. І.

ФІЛОСОФІЯ ОБ'ЄКТИВІЗМУ В АКТУАЛЬНОМУ ВИМІРІ
ПРОЄКТУ ПРОСВІТНИЦТВА.....34

Лосик О. М.

ОСОБИСТІСНА ТА СУСПІЛЬНА ЕМАНСИПАЦІЯ
У ПОСТМОДЕРНІЙ СУЧАСНОСТІ42

Стежко З. В., Римар С. П.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКИ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....49

CONTENTS

PHILOSOPHY OF SOCIETY AND SOCIAL HISTORY

Arapaki M. V.

DIRECTIONS FOR SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE CONCEPT
OF "CULTURAL MARGINALITY" SUMMARY.....4

Nikolaieva I. B.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES ESTABLISHMENT
OF UKRAINIAN EXISTENTIALISM.....13

PHILOSOPHY OF THE HUMAN PERSON WITH ITS FEATURES, ABILITIES, AND PROPERTIES

Kadievskaya I. A., Ogorodnichuk I. A.

THE PROBLEM OF FREE CHOICE OF PERSONALITY IN MODERN CONDITIONS.....22

Manchul B. V., Martynenko O. P.

THE PROBLEM OF LANGUAGE AND COMMUNICATION
IN PHILOSOPHICAL DISCOURSE.....27

PHILOSOPHY OF THE SPIRITUAL SPHERE OR INTELLECTUAL PROCESSES

Aliexsieieva K. I.

PHILOSOPHY OF OBJECTIVISM IN THE ACTUAL DIMENSION
OF THE ENLIGHTENMENT PROJECT.....34

Losyk O. M.

PERSONAL AND SOCIAL EMANCIPATION
IN THE POSTMODERN CONTEMPORANEITY.....42

Stezhko Z. V., Rymar S. P.

METHODOLOGICAL POTENTIAL OF LINGUISTICS SYNERGETICS
IN THE REPRESENTATION OF POSTMODERN TRANSFORMATIONS
IN THE UKRAINIAN LANGUAGE.....49

Наукове видання

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

ВИПУСК 2(50) 2022

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл.-вид. арк. 5,59. Ум. друк. арк. 6,97. Зам. № 0522/202

Підписано до друку 27.05.2022. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.